

Davor Dijanović¹

Jugoslavenske tajne službe i politička emigracija: „rat“ za budućnost Jugoslavije i Hrvatske

Analiza izvora i relevantne literature pokazuje da su tijekom cijeloga razdoblja postojanja komunističke Jugoslavije jugoslavenski politički vrh i tajne službe hrvatsku političku emigraciju, s obzirom na njezin dominantno antijugoslavenski i antikomunistički stav, tretirale kao neprijateljski element i kao državnu sigurnosnu prijetnju. To je rezultiralo ne samo nadzorom „neprijateljske emigracije“, nego i pokušajima nasilne neutralizacije njezinih istaknutih čimbenika, što je uključivalo i serije državno organiziranih atentata. S druge strane, primarno zbog takva nasilnog djelovanja Jugoslavije prema emigraciji (pri čemu su neki od emigranata bili predmetom nasilja i u domovini, prije bijega u inozemstvo) i u njezinim manjim dijelovima pojavljuje se ideja o nužnosti nasilne borbe. Iako je bilo pokušaja dokazivanja da su jugoslavenske tajne službe likvidirale isključivo „teroriste“, mahom vezane uz ustašku ideologiju, analiza pokazuje da su ubijani i oni emigranti koji nisu imali bilo kakve veze s nasilnim djelovanjem što se pokazuje na primjeru Stjepana Đurekovića.

Ključne riječi: hrvatska politička emigracija, jugoslavenske tajne službe, Savezna Republika Njemačka, rat, državni terorizam.

1. Uvod

Djelovanje hrvatske političke emigracije nakon 1945. godine dominantno je bilo određeno dosljednim antijugoslavenskim i antikomunističkim pozicijama. Cilj je bio rušenje komunističke Jugoslavije i stvaranje samostalne i neovisne

¹ Davor Dijanović, mag. rel. int. et dipl., doktorand, Hrvatsko kulturno vijeće, Gundulićeva 23, 10 000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: davor.dijanovic@gmail.com.

hrvatske države. Djelovanje emigracije svodilo se na pisanje, objavljivanje knjiga i časopisa, dakle na propagandno djelovanje, kao i na prosvjede i demonstracije te na lobiranje na važnim inozemnim adresama. Metode su, dakle, bile legalne, legitimne i primjerene demokratskim društvima. Već i takve metode bile su neprihvatljive jugoslavenskomu komunističkom vodstvu jer su ciljevi političke emigracije bili u suprotnosti s temeljima komunističke Jugoslavije.

U jednome pak dijelu emigracije, primarno zbog toga što su emigranti bili predmetom nadzora i nasilnog djelovanja jugoslavenskih tajnih službi², sazrijeva ideja o nužnosti i nasilne borbe protiv komunističke Jugoslavije. Među različitim organizacijama koje su upotrebljavale nasilje za političku borbu i bez kakve se dvojbe izdvojilo Hrvatsko revolucionarno bratstvo (HRB) čijih je devetnaest pripadnika 1972. ušlo u Jugoslaviju te alarmiralo jugoslavenske tajne službe, vojsku, ali i državni vrh na čelu s Josipom Brozom Titom.

Jugoslavenske komunističke vlasti hrvatsku su političku emigraciju tretirale kao sigurnosnu prijetnju te su osim drugih oblika „neutralizacije“ i nadzora od 1946. do 1989. provele kampanju ciljanih atentata na njezine istaknute predstavnike što je predstavljalo klasičan oblik državnog terorizma. Osim toga, mnoge su emigrantske organizacije bile infiltrirane doušnicima jugoslavenskih tajnih službi koji su nastojali raditi na razbijanju emigrantskih skupina, ali i na njihovoj radikalizaciji kako bi se dobio „legitimitet“ za njihovu nasilnu neutralizaciju. „Rat“ niskog intenziteta između političke emigracije i komunističke Jugoslavije, uzrokovan nepomirljivim političkim, ideološkim i državnim pozicijama, potrajao je do raspada te države.

U radu ćemo najprije ukratko prikazati najvažnije političke organizacije koje su djelovale u hrvatskoj političkoj emigraciji. Zatim ćemo obraditi fenomen nasilnog djelovanja manjeg dijela političke emigracije protiv komunističke Jugoslavije kao i metode, sredstva i ciljeve nasilnog djelovanja jugoslavenskih tajnih službi prema političkoj emigraciji. Cilj je rada prikazati ključne aspekte nasilnog djelovanja hrvatske političke emigracije protiv komunističke Jugoslavije kao i ključne aspekte nasilnoga djelovanja jugoslavenskih tajnih službi prema političkoj emigraciji i pritom ponuditi reinterpretaciju pojedinih do sada uvriježenih zaključaka. Rad se temelji na analizi izvora i relevantne literature i manjim di-

2 Nasilnu borbu dijela emigracije nužno je i vremenski kontekstualizirati: nasilne akcije bile su u tom vremenu oruđe u borbi i drugih naroda koji su se borili za samostalnost, kao što su Irci, Palestinci itd. (Tokić, *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism During the Cold War*, 8–9).

jelom arhivskoga gradiva i tiska, a s obzirom na to da je ova problematika još uvijek nedovoljno znanstveno istražena poslužili smo se i kritičkim pregledom relevantne publicističke literature. Pri pisanju rada primjenjivane su metode povijesne analize i sinteze, dokazivanja i opovrgavanja kao i metoda deskripcije.

2. Najvažnije organizacija hrvatske političke emigracije

Pojam hrvatska politička emigracija obuhvaća organizacije, skupine i pojedince koji su od 1945. do 1990. djelovali u inozemstvu kao opozicija jugoslavenskomu komunističkom režimu te su nastojali utjecati na promjenu političke situacije u Hrvatskoj. Nastanak i postojanje hrvatske političke emigracije bili su uvjetovani represivnim odnosom jugoslavenskoga komunističkog režima prema svakoj političkoj opciji koja je nastupala s hrvatskih nacionalnih pozicija.³ Kao što ocjenjuje Jonjić, poslijeratna politička emigracija nastala je kao posljedica: „sloma Nezavisne Države Hrvatske (NDH) u svibnju 1945. godine. Obnova jugoslavenske države i ustoličenje komunističkog režima nagnali su mnoštvo Hrvata – kao i pripadnika drugih naroda s područja obnovljene, sada donekle i teritorijalno proširene Jugoslavije – da spašavaju goli život pred neselektivnim pokoljem koji su smislile, organizirale i provele jugoslavenske vlasti. U jednom će se dijelu ona u tuđem svijetu u prvi mah nasloniti na različite hrvatske organizacije koje su u nizu zemalja postojale još iz predratnog doba, ali se ne će zadovoljiti ni nazivom, a kamoli ustrojem tih hrvatskih udruga (pri čemu iznimku čini Hrvatska seljačka stranka koja je mrežu svojih ogranaka još prije rata raširila u inozemstvu). Kasnije će se ta nova hrvatska politička emigracija pomlađivati brojnim pojedincima i skupinama koje su najčešće zbog terora i nasilja jugoslavenskoga komunističkog režima odlazili u inozemstvo, pa se uključivali u borbu protiv Jugoslavije i totalitarnoga komunističkog poretka“.⁴ Iseljavanja su se nastavila i u kasnijim godinama iz različitih razloga. Analiza razloga za bijeg Izvršnoga komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (CK SKH) iz 1954. navodi kako je 63 % bjegunaca u 1954. bježalo zbog „ekonomskih razloga, avanturizma i drugih pobuda“, 19 % zbog „neprijateljskih pobuda“, 12 % zbog „izbjegavanja vojne obveze“, a 5 % zbog „izbjegavanja krivične odgovornosti i izvršenja kazni“.⁵

3 Žižić, „Hrvatska politička emigracija: pojam, strukture, ciljevi i uspjesi“, 13.

4 Jonjić, „Organiziranje prvih političkih stranaka u hrvatskome iseljeništvu nakon Drugoga svjetskog rata“, 50.

5 Vojnović (ur), *Zapisnici Izvršnog komiteta Saveza komunista Hrvatske 1952. –1954. Sv. III.*, 178.

Osnovna ideja i konačni cilj hrvatskih političkih emigranata, njih velike većine, bilo je rušenje ustavnog poretka Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) i stvaranje neovisne hrvatske države.⁶ Prema saznanjima Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, a posebno iz izjava iz vrha struktura Službe državne sigurnosti Socijalističke Republike Hrvatske (SDS SRH), bosansko-hercegovačke Službe državne bezbednosti (SDB BiH) i savezne beogradske Službe državne bezbednosti (SDB)⁷, oko 70 % rada službi protiv emigracije odnosio se na hrvatsku emigraciju, a ostalih 30 % na srpsku, albansku i muslimansku emigraciju.⁸ Hrvatsku su emigraciju jugoslavenske tajne službe⁹ do 1985. u službenoj terminologiji nazivale „fašističkom“, a kasnije „neprijateljskom emigracijom“.¹⁰ Korišten je i termin „ustaška emigracija“, a često se dodavao i pridjev „ekstremna“. Pod terminom hrvatske neprijateljske emigracije jugoslavenske su tajne službe podrazumijevale „hrvatske emigrant-ske, političke društvene, kulturne, športske i vjerske organizacije, te razne politički aktivne grupe i pojedince“.¹¹

Jugoslavenske tajne službe emigraciju su tretirale kao sigurnosnu prijetnju, a od početka su ju dovodile u vezu sa stranim organizacijama, strankama, vladama, pa i njihovim obavještajnim službama. Hrvatska emigracija negirala je

6 Lucić, *Državni terorizam*, 246.

7 U Drvaru je 13. svibnja 1944. osnovano, prema uzoru na sovjetski NKVD, *Odeljenje za zaštitu naroda* (OZN-a) kao jedinstvena partizanska vojna i civilna tajna služba. U osnivanju OZN-e sudjelovali su sovjetski obavještajni instruktori-generalni Arsenij Tiškov Timofejev Vasiljevič i Savelij Burtakov Vladimirovič. OZN-a je djelovala unutar Povjereništva za obranu. Nakon što je 31. siječnja 1946. donesen Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ), OZN-a je podijeljena na tripartitni sustav koji su činile Uprava državne bezbednosti (UDB-a), Kontraobavještajna služba (KOS) i Uprava za informiranje i dokumentaciju (UID). Iz UDB-e je 1966. nastao SDB: Služba državne bezbednosti (Vukušić, *Zločini komunističke mafije – od slučaja Đureković do lex Perković* 11.; Lucić, *Državni terorizam*, 46). Stane Dolanc je na jednoj sjednici Izvršnog biroa Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) nabrojao trinaest jugoslavenskih obavještajnih i protuobavještajnih službi koje su djelovale izvan Jugoslavije: savezna jugoslavenska Služba državne bezbednosti (SDB), šest republičkih, dvije pokrajinske, dvije vojne i dvije službe Saveznog sekretarijata za inostrane/inozemne poslove (Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 39.). Mi ćemo za potrebe rada skupno koristiti naziv „jugoslavenske tajne službe“, a diferencirat ćemo ih tamo gdje će to bude nužno.

8 Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, Vijeće za utvrđivanje poratnih žrtava komunističkog sustava ubijenih u inozemstvu, *Poratne žrtve državnog terora SFRJ u inozemstvu*, 9.

9 General-major Marijan Kranjc svjedoči da su sovjetski obavještajni instruktori (s obzirom na iskustvo s bijelom gardom) već 1944: „u Ozni davali upute da treba sve kvislinge fizički uništiti jer je ‘samo mrtav emigrant, dobar emigrant’“ (Radeljić, „Ozna/Udba – drastičan odnos s neprijateljima: primjer Hrvatske (1940-ih i 1950-ih)“, 100–101).

10 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 91.

11 Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, Vijeće za utvrđivanje poratnih žrtava komunističkog sustava ubijenih u inozemstvu, *Poratne žrtve državnog terora SFRJ u inozemstvu*, 5.

suradnju sa stranim obavještajnim službama naglašavajući da laž o agentskoj službi hrvatskih intelektualaca u emigraciji iznosi Vladimir Bakarić te da su ga njegovo jugoslavenstvo i protivljenje osamostaljenju Hrvatske doveli na prvo mjesto u Komunističkoj partiji Hrvatske (KPH).¹² Ipak, dio hrvatskih, ali i drugih političkih emigranata iz više su razloga održavali kontakte s pripadnicima policije i obavještajnih službi država u kojima su radili. Prvi je razlog bio pokušaj legalizacije rada i dobivanja potpore. Drugi je razlog bio taj što su akcijama jugoslavenskih tajnih službi često bili optuživani za terorizam¹³ i druge nezakonite aktivnosti pa su se morali braniti od tih optužbi, a treći je razlog bilo pitanje osobne sigurnosti. Neki od tih ljudi vjerojatno su ispravno procjenjivali da će, ako imaju neke kontakte i informacije od domaćih službi, lakše izbjeći akcijama jugoslavenskih službi.¹⁴ Što je sve komunistička vlast smatrala neprijateljskom djelatnošću emigracije dobro ilustrira informacija Republičkog Sekretarijata unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine (RSUP-a BiH) iz rujna 1985. u kojoj piše: „Koristeći obilježavanje međunarodne godine muzike ustaška emigracija u Münchenu organizirala je izvođenje opere Nikola Šubić Zrinski“. ¹⁵ Na kraju informacije piše: „Očito, riječ je o još jednoj smišljenoj provokativnoj subverzivno-propagandnoj akciji emigracije protiv naše zemlje. Takvim vidovima neprijateljske djelatnosti trebalo bi da se organizovanje suprotstavljaju jugoslavenske institucije i organizacije koje rade na organizovanju naših građana na privremenom radu i inozemstvu“. ¹⁶

Hrvatska je emigracija bila organizirana u više od 30 organizacija.¹⁷ Jugoslavenske tajne službe su kao najopasnije organizacije hrvatske emigracije smatrale: Hrvatski oslobodilački pokret (HOP), Hrvatsko narodno vijeće (HNV), Hrvatski narodni otpor (HNO-luburićevci) i, posebno, Hrvatsko revolucionarno bratstvo (HRB).¹⁸ U statističkoj analizi djelatnosti političke emigracije i mjera saveznog SDS-a poduzetih u razdoblju od 1. siječnja 1971. do 30. travnja 1972. kao najčešće spominjani objektivi iz kojih je proizišla neprijateljska djelatnost navode se HOP, Hrvatski narodni odbor (HNO-jelićevci), HRB i HNO-luburiće-

12 Jandrić, „Oblici oporbenog djelovanja u sklopu komunističkog sustava“, 392.

13 O fenomenu terorizma vidi: Bilandžić, *Sjeme zla: uvod u studije terorizma*.

14 Lučić, *Uzroci rata. Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine*, 157.

15 Isto, 151.

16 Isto.

17 Ovo je podatak za vrijeme nakon Drugoga svjetskog rata. Njihov je broj stalno rastao pa ih je potkraj 1983. u svijetu bilo preko 160 (Jandrić, „Oblici oporbenog djelovanja u sklopu komunističkog sustava“, 395).

18 Lučić, *Uzroci rata. Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine*, 151.

vci koji je osnovao raniji istaknuti ustaški dužnosnik Maks Luburić.¹⁹ U emigraciji su djelovale i druge organizacije kao što su Hrvatska seljačka stranka (HSS), Hrvatski državotvorni pokret (HDP), Hrvatska republikanska stranka (HRS) i dr.

HOP je predstavljao najveću i najjaču poslijeratnu organizaciju hrvatske emigracije koju je u lipnju 1956. osnovao Ante Pavelić, nakon što je prethodno osnovao Hrvatsku državotvornu stranku (HDS) koja je vrlo brzo nakon osnivanja prestala djelovati. Ova je organizacija osnovana s namjerom da bude krovna hrvatska politička organizacija koja će zastupati i promicati hrvatske nacionalne interese u svijetu i domovini.²⁰ Izjavu o utemeljenju HOP-a, koja je objavljena u dvotjedniku *Hrvatska*, pored Pavelića potpisali su Džaferbeg Kulenović, Vjekoslav Vrančić, Ivica Frković, Andrija Ilić i ravnatelj Hrvatske državne željeznice u NDH Josip Marković (svi pripadnici bivšeg Ustaškog pokreta), te Ivan Kordić, Stjepan Hefer, Ivo Šarinić i Stipe Matijević (pripadnici desnog krila HSS-a).²¹ HOP je bio zamišljen kao „opće-hrvatski, nadstranački i demokratski pokret sa svrhom da u sklopu pokreta usredotoče, usklade i pojačaju rad pripadnici Hrvatskoga ustaškog pokreta, Hrvatske republikanske seljačke stranke (Stjepana Radića), Hrvatske državotvorne stranke, Hrvatskih oružanih snaga“. Kao svrha pokreta navedena je ponovna uspostava: „Nezavisne Države Hrvatske na cijelom njegovom povijesnom i etničkom području između Mure, Drave, Dunava, Drine i Jadranskog mora“. HOP je primljen u Svjetsku antikomunističku ligu, organizaciju koja je demokratske zemlje podsjećala na prijetnju komunizma i borila se za oslobođenje naroda koji su živjeli pod komunističkom diktaturom.²²

Iako je HOP od jugoslavenskih tajnih službi smatran najradikalnijom iseljeničkom organizacijom, čiji su brojni članovi bili skloni oružanim akcijama, ta se organizacija nije upuštala ni u jedan revolucionarni pokušaj dok je bio živ Ante Pavelić. On je u kružnim pismima i povremenim izjavama u tisku govorio da još nije vrijeme za revoluciju. Pritom je navodio neuspjeh Kavanove akcije 1948.²³ kao dokaz kako završavaju akcije koje nisu dobro pripremljene. Budući da je on

19 Bukvić, *Gastarbajteri pod nadzorom Službe državne sigurnosti. Odabrani dokumenti* (1963. – 1977.), 139, 140.

20 Čizmić, Sopta, Šakić, *Iseljena Hrvatska*, 369.

21 Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljništva*, 16.; Čizmić, Sopta, Šakić, *Iseljena Hrvatska*, 369.

22 Čizmić, Sopta, Šakić, *Iseljena Hrvatska*, 370.

23 O operaciji *Gvardijan* vidi: Katalinić, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990. Svezak I. 1945.-1959.*, 57-86; Despot, „Plan Deseti travanj i(li) operacija Gvardijan“, 161–175.

bio najveći autoritet, u HOP-u je postojala stega i svi članovi su se strogo pridržavali njegovih uputa.²⁴ Nakon smrti Ante Pavelića 1959.²⁵ predsjednik HOP-a, Pavelićevom oporukom, postaje Stjepan Hefer što je izazvalo nezadovoljstvo dijela članova.²⁶ Taj se dio odvaja i osniva Hrvatski oslobodilački pokret – Reformacija (HOP(R)) čiji predsjednik postaje Vjekoslav Vrančić, a nakon njegove smrti Jakov Barbarić.²⁷ Nakon Hefera predsjednik HOP-a postao je književnik Antun Bonifačić²⁸, a nakon njegove smrti zet Ante Pavelića Srećko Pšeničnik.²⁹

Tijekom 1950., odvajanjem jedne grupe bivših Pavelićevih suradnika stvoreni su temelji već spomenute organizacije koja će se zvati Hrvatski narodni odbor (HNO-jelićevci). Ovu je grupu predvodio Branimir Jelić, istaknuti predratni član Ustaškog pokreta koji je ostao nekompromitiran jer se tijekom rata nalazio u britanskom zarobljeništvu³⁰. Smatrao je da se Pavelić treba povući iz javnog života. Vodstvo organizacije je 2. listopada 1956. donijelo *Programsku deklaraciju* koja je regulirala rad organizacije. Istaknuto je da je svrha organizacije: „okupljati sve pozitivne snage u emigraciji, bez obzira na pripadnost bilo kojoj hrvatskoj demokratskoj stranci, odnosno grupaciji, u radu i borbi protiv komunističke tiranije u Domovini s vrhovnim ciljem, da uspostavi Suverenu Hrvatsku Državu na cjelokupnom njezinom etničkom i povijesnom teritoriju“. HNO-jelićevci zalagao se za demokraciju i otklanjao bilo kakav oblik totalitarizma.³¹ S vremenom je, međutim, došlo je infiltracije jugoslavenskih tajnih službi u organizaciju i pokušaja njezina razbijanja.³² Bilo je više pokušaja ubojstva Jelića, a na kraju je umro 1972. vjerojatno od posljedica atentata trovanjem.³³

Godine 1951., tražeći nove oblike hrvatskog nacionalizma, prihvatljive svim Hrvatima, i pogotovo novim naraštajima, Ivan Oršanić, raniji istaknuti dužnosnik Ustaškog pokreta, osniva Hrvatsku republikansku stranku (HRS).

24 Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljništva*, 16, 17.

25 Na Pavelića je dvije godine prije smrti izvršen atentat. Detaljnije u: Katalinić, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990. Svezak I. 1945.-1959.*, 257–266.

26 Isto, 316.

27 Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljništva*, 21.; Čizmić, Sopta, Šakić, *Iseljena Hrvatska*, 374.

28 O njemu vidi: Bonifačić, *Izabrana djela*.

29 Čizmić, Sopta, Šakić, *Iseljena Hrvatska*, 375.

30 O Jeliću vidi: Jareb, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*.

31 Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljništva*, 21–24.

32 Katalinić, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945–1990. Svezak I. 1945.-1959.*, 267–286.; Jurčević, „Politička koncepcija i djelovanje Hrvatskoga narodnog odbora pod vodstvom Branimira Jelića“, 170–195.

33 Čizmić, Sopta, Šakić, *Iseljena Hrvatska*, 389.; Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljništva*, 274–277.

Oršanić je pet puta pokušao u Argentini osnovati stranku, i to uvijek s različitim ljudima. Na kraju, na osnivanje stranke odlučila su se njih šestorica, od kojih su četvorica pripadali krugu časopisa *Hrvatske smotre* koji je izlazio tijekom monarhističke Jugoslavije i NDH: Ivan Oršanić i njegov brat Ante Oršanić, Dušan Žanko i Mate Nikšić. Druga dvojica bili su Karlo Kostelac i Ivo Rojnica. Osnivači su odlučili da se kao službeni datum osnutka uzme 9. siječnja 1951., a da ime stranke, na prijedlog Kostelca, bude Hrvatska republikanska stranka (HRS). Bitni cilj HRS-a Oršanić je definirao kao ostvarenje „integralne slobode“, pod čime je podrazumijevao slobodu hrvatskog naroda kao i punu slobodu hrvatskog čovjeka i ostalih lojalnih stanovnika Hrvatske. U *Načelima HRS-a* istaknuto je pravo na vlastitu državu i političke granice. Suverenitet Hrvatske prostire se na cjelokupnom povijesnom i narodnom području uže Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Srijema, Bosne, Hercegovine, Hrv. Primorja, Međimurja te djelomice Istre, Bačke i Baranje. HRS osuđuje: „svaki rad oko stvaranja, postojanja i podupiranja bivše i sadašnje Jugoslavije – dviju političkih prevara i dvaju nasilja nad hrvatskim narodom – kao i svaki pokušaj opsjenjivanja naroda i svjetske javnosti da bi se uopće mogla stvoriti neka bolja Jugoslavija“. HRS je izdavala časopis *Republika Hrvatska*.³⁴ Nakon smrti Ivana Oršanića 1968. predsjednik stranke postao je Ivo Korsky.³⁵

Ideja za osnivanje Hrvatskog narodnog otpora (HNO-luburićevci) nastala je krajem 1944., s ciljem stvaranja gerilskih skupina koje bi se borile na teritoriju koje su zauzimali partizani. HNO-luburićevci djelovao je u prvoj polovici pedesetih godina, a nakon što se Luburić razišao s Pavelićem u emigraciji reaktivirao je rad ove organizacije. Glavnu ulogu u HNO-u-luburićevci imali su ratni zapovjednici. Vjekoslav Maks Luburić, koji se, kako je navedeno, prije toga razišao s Pavelićem³⁶, vjerovao je da se samo vojskom može obnoviti NDH pa je vojsku stavljao ispred politike. HNO-luburićevci tako je bio ustrojen prema principu ustaških ratnih postrojbi. Glavni moto HNO-a bio je borba protiv Jugoslavije. U zaglavlju lista *Otpor*, koji je krenuo izlaziti nakon Luburićeve smrti, pisalo je: „Naš stav je jasan: Rušiti svaku Jugoslaviju! Rušiti je s Rusima i s Amerikancima, s komunistima, nekomunistima i antikomunistima; rušiti je sa

34 Dijanović, *Filozofska, politička i državnička misao Ivana Oršanića*, 39–41.

35 Katalinić, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990. Svezak II. 1960.-1974.*, 135–137.

36 O uzrocima raskola vidi: Katalinić, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990. Svezak I. 1945.-1959.*, 235–248.

svakim ko je ruši. Rušiti je dijalektikom riječi i dinamita, ali rušiti je bezuvjetno, jer ako jedna država nema prava opstajati, onda je to samo i jedino Jugoslavija³⁷. Na svakom listu *Otpora* koji je tiskan u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD-u) pisalo je: „Mi Hrvati srušit ćemo svaku Jugoslaviju“³⁸. Prioritet rada HNO-luburićevci bila je domovina, kako uspostaviti kontakte i suradnju s domovinskim snagama hrvatskog otpora³⁹, a isticala se i ideja nacionalne pomirbe koju će promicati i Franjo Tuđman. Nakon što je suradnik jugoslavenskih tajnih službi Ilija Stanić iz Konjica 20. travnja 1969. u Španjolskoj ubio Vjekoslava Luburića, prema ocjeni agenta američke Središnje obavještajne agencije (*Central Intelligence Agency*, CIA), najvećega i najboljeg hrvatskog „konspiratora“ u 20. st.⁴⁰, na čelo HNO-a došao je Stipe Bilandžić s čijim se izborom nije složila skupina oko Dinka Šakića koja se izdvojila i djelovala kao frakcija.⁴¹

S obzirom na to da se razjedinjenost smatrala jednim od ključnih problema političke emigracije⁴², nastojalo se sve organizacije okupiti u Hrvatsko narodno vijeće (HNV). Prvi pokušaj bio je 1962. u New Yorku, no on je ostao bezuspješan.⁴³ U travnju 1973. godine Hrvatski odbor za Venezuelu objavio je *Poziv* svim Hrvatima izvan domovine. Taj Poziv čija je glavna poruka bila da se osnuje Hrvatsko narodno predstavništvo, bio je objavljen u svim emigrantskim glasilima, kao i na hrvatskim radijskim programima. Ideja je pozdravljena i naišla je na potporu u značajnom dijelu hrvatskih zajednica širom svijeta⁴⁴, iako potporu HNV-u nisu nikada dali HOP i HSS. Godinu kasnije, 1974. u Torontu osnovan je Sabor HNV-a kao i privremeni odbor na čelu s Antom Došenom, u međuraću jednim od vodećih ljudi Hrvatskog domobrana u SAD-u. U rujnu 1975. u Torontu je održano prvo redovno zasjedanje Sabora HNV-a, a za

37 Lučić, *Uzroci rata. Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine*, 153–154.

38 Isto, 154.

39 Čizmić, Sopta, Šakić, *Iseljena Hrvatska*, 395.

40 Isto, 397.

41 Lučić, *Uzroci rata. Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine*, 154.

42 Za jugoslavenski politički vrh, međutim, među emigrantskim organizacijama nema razlike pa tako savezni SDB 1969. piše: „U hrvatskoj emigraciji uglavnom imamo ustaški pokret, koji ima veći broj grupa i grupica, negdje jačih, negde slabijih. Ima ih gde god postoje naši emigranti od Australije i Južne Amerike pa do zapadne Evrope: Austrije, Njemačke, Francuske i Švedske itd. Ima i među njima antagonističkih pokreta, jedni su direktni nasljednici Pavelića, drugi sebe smatraju takvima, a onima prvim to negiraju, treći su nasljednici Luburića, četvrti traže nekakvu demokratsku organizaciju, mada su svi na ustaškim osnovama i ma da među njima nema nekih bitnih razlika“ (Leljak, *Metode i sredstva rada UDBE i KOSa 1944 – 1990*, 153).

43 Katalinić, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990. Svezak II. 1960.-1974.* passim.

44 Trošelj Miočević, „Hrvatsko narodno vijeće od 1974. do 1990.“, 235.

predsjednika Sabora izabran je Dinko Šuljak, raniji istaknuti član HSS-a. U rad HNV-a uključio se i određeni broj sudionika Hrvatskog proljeća.⁴⁵ Tijekom zasjedanja Trećeg sabora HNV-a 21. siječnja 1980. za predsjednika je izabran Mirko Vidović, pjesnik i politički zatvorenik.⁴⁶ Nakon ubojstva istaknutoga političkog emigranata Bruna Bušića, koji se također aktivirao u HNV-u, i 1977. dobio daleko najviše glasova od svih saborničkih kandidata, jugoslavenska je tajna služba u dobroj mjeri uspjela podijeliti ovu organizaciju, odnosno ne samo produbiti jaz između – rječnikom jugoslavenskih tajnih službi – stare ustaške i nove nacionalističke emigracije, nego i u dijelu *proljećara* koji su se iz Hrvatske iselili nakon Karađorđeva ili nakon izdržane zatvorske kazne.⁴⁷

Već i prije izbora Meštrovića na čelnu funkciju, dio članova HNV-a koji je smatrao da ova organizacija nije uspjela postati općehrvatskim reprezentativnim tijelom, napuštaju članstvo. Od 23. do 25. siječnja 1981. održan je u New Yorku seminar *Hrvatskog lista* koji je okupio više od pedeset sudionika iz Australije, SAD-a, Kanade, Savezne Republike Njemačke (SRNj) i Švedske. Donesena je odluka o osnivanju Hrvatskog državotvornog pokreta (HDP). Na prvom Saboru u lipnju 1981. za predsjednika je izabran Nikola Štedul.⁴⁸ HDP se zalagao za općehrvatsko jedinstvo i nacionalno pomirenje, a zamišljen je kao pokret za oslobođenje Hrvatske.⁴⁹ Prema Štedulovu svjedočenju, temeljna polazišta HDP-a sažeta su u sedam točaka, koja je još 1978. na jednom užem sastanku u Lundu (južna Švedska) zabilježio Bruno Bušić, poznatih kao tzv. *Teze Lunda*. Budući da su ta stajališta kasnije bila jednoglasno prihvaćena na Osnivačkom saboru HDP-a 1981., dakle skoro tri godine nakon što je jugoslavenska tajna služba izvršila atentat na Bruna Bušića, u HDP-u su smatrali primjerenim njemu u čast proglasiti ga kao utemeljitelja HDP-a.⁵⁰

U emigraciji je djelovao i HSS. Poratno vrijeme u iseljenom je HSS-u obilježila potpuna idejna i politička konfuzija i nesnalaženje. To najbolje pokazuje činjenica da je Vlatko Maček kao nesporni voda HSS-a bio u izbjeglištvu, a Ivan Šubašić je u rujnu 1945. (najvjerojatnije pod nadzorom jugoslavenske

45 O odnosu između hrvatske političke emigracije i Hrvatskog proljeća vidi: Krašić, *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija*.

46 Trošelj Miočević, „Hrvatsko narodno vijeće od 1974. do 1990.“, 240.

47 Krašić, „Služba državne sigurnosti Socijalističke Republike Hrvatske potkraj 1970-ih i početkom 1980-ih“, 381.; Vukušić, *Likvidacija Brune Bušića. Opstruirana istraga i sudska farsa u Hrvatskoj*, 22.

48 Čizmić, Sopta, Šakić, *Iseljena Hrvatska*, 429–430.

49 Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljništva*, 81–90.

50 Štedul, „Kratki osvrt na razloge za utemeljenje Hrvatskoga državotvornog pokreta (HDP)“.

policije) sazivao sastanke uglednih haesesovaca u Zagrebu, tako da su organizacije HSS-a u iseljeništvu (osobito u SAD-u i Kanadi) bile prepuštene same sebi.⁵¹ Nakon kasnije konsolidacije, HSS je i nakon rata imao određenu potporu u iseljeništvu, ali nikada više nije ostvario predratni utjecaj. U stranci je nastavio prevladavati svojevrstan nostalgičarski duh za vremenima kad je predstavljala najjaču političku snagu u hrvatskom narodu. Unatoč oslabjelom utjecaju vodstvo nije nikada odustalo od pretenzija da predstavlja jedinu legitimnu političku organizaciju uopće u hrvatskom narodu.⁵² Stranka se pod Mačekom vodstvom zalagala za stvaranje jugoslavenske konfederacije nakon propasti komunističkog režima, no nakon što je vodstvo stranke preuzeo Juraj Krnjević i HSS se kreće zalagati za samostalnu hrvatsku državu.

Od svih organizacija jedino je HRB bio ilegalan te je zagovarao i izvodio nasilne revolucionarne akcije u Jugoslaviji i prema jugoslavenskim predstavništvima u inozemstvu. Sve su ostale organizacije djelovale legalno sukladnom pozitivnim propisima zemalja gdje su se nalazile. Te su organizacije bile pod strogim nadzorom državnih tijela domicilnih država.⁵³

Usprkos cilju koji je većini političkih emigranata bio zajednički: samostalna hrvatska država, politička je emigracija bila izrazito heterogena i podijeljena. Jedan od glavnih pravaca rada jugoslavenskih tajnih službi bilo je produbljivanje postojećih i stvaranje novih podjela i svađa.⁵⁴ Znajući za pokušaje ujedinjavanja emigracije, jugoslavenske su službe radile na razjedinjavanju organizacija plasiranjem raznih informacija i protuinformacija, odnosno obavijesti i protuobavijesti, kao što je slučaj djelovanja putem operativne akcije *Pismo*.⁵⁵ Partijski vrh, koji je stvarno odlučivao o svim ključnim pitanjima i upravljao svim ključnim događajima u državi, političku je emigraciju (posebno onu poslijeratnu) držao jednim od dvaju ključnih neprijatelja u borbi protiv kojeg je bilo dopušteno koristiti sva sredstva. Emigracija je bila u nadležnosti II. uprave saveznog SDB-a. Međutim, znatan utjecaj na rad prema emigraciji imali su i djelatnici III. uprave SDB-a koji su „borbom protiv unutarnjeg neprijatelja“, operativno pokrivali i emigraciju.⁵⁶ Hrvatska politička emigracija predstavljala

51 Čizmić, Sopta, Šakić, *Iseljena Hrvatska*, 33.

52 Vukušić, *Likvidacija Brune Bušića. Opstruirana istraga i sudska farsa u Hrvatskoj*, 12. Detaljnije o HSS-u u emigraciji vidi: Tepeš, *Hrvatska politička emigracija – HSS*.

53 Jurčević, *Slučaj Perković: spašavanje zločinačke budućnosti*, 115.

54 Krašić, „Služba državne sigurnosti Socijalističke Republike Hrvatske potkraj 1970-ih i početkom 1980-ih“, 383.

55 Akrap, *Specijalni rat – Knjiga 2.*, 48.

56 Isto, 46.

je iz perspektive jugoslavenkog režima višedimenzionalnu sigurnosnu prijetnju. Savezni SDB primarno je političku emigraciju definirao sigurnosnom prijetnjom: „jer su u kontekstu socijalno-političkog uređenja Jugoslavije politički elementi koji nisu bili na liniji komunizma predstavljali prijetnju državnoj sigurnosti. Hrvatska politička, kao i ostale nacionalne političke stranke u emigraciji, posjedovale su i nacionalistički karakter koji je označavao sigurnosnu prijetnju temelju države – narodnom jedinstvu Jugoslavije“.⁵⁷

3. Okretanje nasilnim metodama

Dok je velika većina hrvatskih političkih emigranata djelovala demokratskim putem, obično na području propagande i lobiranja⁵⁸, manji je dio odlučio koristiti i nasilne metode, posebno uslijed toga što su komunističke vlasti na nasilan način djelovale prema političkoj emigraciji. Mate Nikola Tokić ističe da se mlađi naraštaj emigranata okrenuo nasilju kako bi nadvladao frustriranost onime što su smatrali oskudnim plodovima političke strategije starijih naraštaja. Kao razlog navodi i zapadnu potporu Jugoslaviji. No to su za Tokića sekundarni razlozi. Korištenje nasilja od vrlo malog dijela političke emigracije bilo je prema njemu primarno uzrokovano represijom komunističkog režima koju su mnogi politički emigranti jako dobro osjetili na svojoj koži.⁵⁹ Ovdje valja dodati i naglasiti da su mnogi zagovornici oružanih akcija protiv komunističke Jugoslavije u emigraciji, još kao učenici i mladići bili progonjeni u komunističkoj Jugoslaviji. Osim toga, nasilne akcije, kako je već istaknuto, bile su u tom vremenu oruđe u borbi i drugih naroda koji su se borili za samostalnost, tako da hrvatska politička emigracija tu nije predstavljala nikakav izuzetak.

Za taj novi trend nasilnijeg djelovanja bilo je indikativno djelovanje HRB-a, koji su 1961. u Australiji osnovala četvorica emigranata: Jure Marić, Geza Pašti,

57 Perušina, „Hrvatska politička emigracija – sigurnosna prijetnja socijalističkoj Jugoslaviji“, 16–17.

58 I takvo je djelovanje Jugoslaviji stvaralo neugodnosti na međunarodnoj pozornici, a posebno Titu s obzirom na to da je emigracija prilikom njegovih čestih posjeta stranim državicima diljem svijeta demonstrirala, pisala peticije, memorandume i apele dijeleći letke antijugoslavenkog sadržaja i upozoravajući na to da i Hrvati kao i ostali narodi svijeta imaju pravo na vlastitu državu, povijest, nacionalna obilježja, kulturu, a prije svega na materinski, hrvatski jezik (Jandrić, „Oblici oporbenog djelovanja u sklopu komunističkog sustava“, 398).

59 Tako već od druge polovice 1945., kad su još bile svježije slike Bleiburga i Križnog puta, hrvatska politička oporba ubacuje gerilske grupe i pojedince u Jugoslaviju, najviše iz Italije, Austrije i Njemačke. Prema režimskim podacima u Jugoslaviju je nakon svršetka rata ubačeno „nekoliko tisuća terorista“ (Jandrić, „Oblici oporbenog djelovanja u sklopu komunističkog sustava“, 394.).

Ilija Tokić i Josip Oblak. Upravo su Pašti i Senić bili proganjani još dok su živjeli u komunističkoj Jugoslaviji. Utemeljitelji HRB-a bili su izrazito nezadovoljni izostankom napretka u vezi s ostvarenjem hrvatske neovisnosti. Smatrali su da je *donkihотовski* vjerovati da će Zapad pomoći Hrvatskoj, osobito s obzirom na to da je Zapad od 1948. normalizirao odnose s Titovom Jugoslavijom.⁶⁰ *Temeljna načela* HRB-a konkretno su predviđala primjenu: „svih dostupnih sredstava, pa tako i oružja kako bi se ostvario završni cilj“. Već u srpnju 1963. Tolić i Oblak povelili su skupinu saboteru u Jugoslaviju, no ovi su uhićeni i osuđeni. HRB od tada ima istaknuto i trajno mjesto na radaru jugoslavenskih tajnih službi.⁶¹ Geza Pašti otet je i od 28. srpnja 1965. mu se gubi svaki trag.⁶² HRB je bio povezan s napadima na jugoslavenskog konzularnog službenika Andriju Klarića u lipnju 1965. i s ubojstvom (u samoobrani!) Save Milovanovića u kolovožu 1966. HRB je organizirao niz diverzantskih skupina koje su ulazile u Jugoslaviju s različitim zadacima. Tijekom svog djelovanja izveo je više uspješnih i neuspješnih diverzija u Jugoslaviji, a uz već spomenute nedvojbeno je najpoznatija grupa od devetnaest gerilaca koja je u Jugoslaviju ubačena 1972. u sklopu *Akcije Feniks 72*. Pripadnici HRB-a zbog svoje su veoma opasne aktivnosti (vršenje diverzija i terora) bivali stalnim predmetom jugoslavenskih i stranih tajnih službi, pa su doživljavali i teže potrese, što im je nametalo potrebu novih organizacijskih promjena i prilagođavanja svojih programa.⁶³ Jugoslavenske vlasti smatrale su HRB najekstremnijom terorističkom organizacijom i držali da je samo do 1975. bio odgovoran za oko 120 terorističkih napada u kojima su poginule 53 osobe, a 118 ih je teško ozlijeđeno. Od osnivanja 1961. pa do 1975. oko 80 posto svih napada na jugoslavenske ciljeve izveo je HRB. Od 148 nasilnih incidenata 120 se pripisuju HRB-u.⁶⁴ Broj njegovih članova stalno se mijenjao, a od saveznog SDB-a procijenjeno je da ih nikada nije bilo više od 300.⁶⁵

Alexander Clarkson piše da su „militantni hrvatski nacionalisti i jugoslavenska država počeli voditi posredni rat na njemačkome teritoriju“. ⁶⁶ S druge

60 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 104.

61 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 105; Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljništva*, 39.

62 Vukušić, *Likvidacija Brune Bušića. Opstruirana istraga i sudska farsa u Hrvatskoj*, 25.

63 Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljništva*, 29–42. Još detaljnije u: Vukušić, *Rat prije rata – Hrvatsko revolucionarno bratstvo*.

64 Robionek, „Mercenaries of a Phantom War The ‘Hostile Emigration’ in Yugoslavia’s Globalized Ideology of Insecurity“, 63.

65 Lučić, *Uzroci rata. Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine*, 155.

66 Clarkson, *Fragmented Fatherland: Immigration and Cold War Conflict in the Federal Republic of Germany 1945–80*, 6.

strane, iako se emigranti i njihovi protivnici u jugoslavenskim tajnim službama nisu slagali praktički ni oko čega, i jedni i drugi smatrali su da sudjeluju u ratu za budućnost Jugoslavije i Hrvatske.⁶⁷ Taj višedesetljetni sukob odvijao se ne samo u Jugoslaviji, nego: „i u jugoslavenskim veleposlanstvima i tvrtkama, kao i na ulicama i u zgradama udaljenih gradova i sela u kojima su se emigranti skrasili i u kojima su kovali planove – ili u očima jugoslavenskih vlasti ostavljali dojam da se zavjerenički udružuju – protiv jugoslavenske države. Nakon nekog vremena, najekstremniji i najproaktivniji emigranti počeli su se upuštati u političke demonstracije i nasilne napade na jugoslavenske konzulate, veleposlanstva i tvrtke širom svijeta. Jugoslavenska je država, pak, na emigrante nasrnula posredstvom jugoslavenske Službe državne bezbednosti, uz smrtonosne posljedice“.⁶⁸ Nielsen citira Tokićevu tvrdnju da su ukupno uzevši, protujugoslavenski nastrojeni Hrvati činili „u razdoblju od 1962. do 1983. širom svijetu u prosjeku po jedan teroristički čin svakih pet tjedana“.⁶⁹ No propušta navesti da Tokić u knjizi donosi izvješće zapadnonjemačke vlade iz 1972. u kojemu stoji da velika većina Hrvata poštuje zakone i da je problem terorizma pitanje sitne i virulentne manjine. Ne navodi ni to da je australski premijer Gough Whitlam 1973. izjavio da samo mala manjina hrvatskih emigranata sudjeluju u djelima političkog terorizma, a većina su visoko cijenjeni stanovnici te zemlje.⁷⁰ Hrvatski emigranti koji su sudjelovali u djelima političkog nasilja predstavljali su samo neznatnu manjinu onih koji su bili aktivni u široj borbi za neovisnost Hrvatske od socijalističke Jugoslavije i još manji postotak u ukupnom hrvatskom iseljeništvu.⁷¹ CIA-ini dokumenti s početka 1980-ih godina procjenjuju da je tri do pet tisuća hrvatskih nacionalista zagovaralo upotrebu nasilnih metoda za ostvarenje političkih ciljeva⁷², s tim da zagovarati ne znači isto što i raditi na tome, a onda i pokušati provesti. U predavanju o tzv. *općenarodnoj obrani i društvenoj samozaštiti*, koje je održano 1976. u Zagrebu, general-pukovnik Jugoslavenske narodne armije (JNA) Ivan Dolničar rekao je: „U zapadnim zemljama (Evropa,

67 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 90.

68 Isto, 90–91.

69 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 92. Tokić, *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism During the Cold War*, 2.

70 Tokić, *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism During the Cold War*, 10.

71 Isto, 13. Ovome treba dodati da su u „terorističke akte“ jugoslavenske tajne službe ubrajale i paljenje jugoslavenske zastave na prosvjedima, razbijene prozore na veleposlanstvima ili izbušene gume na automobilima +njihovih diplomata (Krašić, „Croatian Federation of Sweden in 1980s – a story of an improbable success“, 164–166).

72 Perušina, „Hrvatska politička emigracija – sigurnosna prijetnja socijalističkoj Jugoslaviji“, 19.

Amerika, Australija) nalazi se oko 230.000 političkih emigranata (120.000 ratnih i 110.000 posleratnih), od kojih je oko 12.000 ekstremnih, među kojima je oko 2.000 obučenih diverzanata⁷³. Riječ je o režimskim procjenama, no i one pokazuju kako se radilo o manjini. U stvarnosti, u odnosu na sveukupni broj hrvatskih iseljenika udio hrvatskih političkih emigranata iz SFRJ iznosio je oko 0,77 %, a udio radikalnih hrvatskih emigranata samo oko 0,24 %.⁷⁴

Ipak, taj manji dio hrvatske emigracije okreće se nasilnim metodama. Prema Tokiću šezdesetih i sedamdesetih godina organizacije, skupine i pojedinci iz hrvatske političke emigracije koji su prihvatili nasilne metode političke borbe izvršili su više od 50 ubojstava i pokušaja ubojstava, 40 bombaških napada i 2 otmice zrakoplova. Ciljevi napada bili su predstavnici i institucije jugoslavenske države u inozemstvu (diplomati, diplomatska, konzularna, trgovačka i druga predstavništva) kao i međunarodni vlakovi na putu u Jugoslaviju. Sve je to nagnalo vlast SRNj da u jednom trenutku terorističku aktivnost hrvatske političke emigracije proglasi najvažnijim državnim problemom s političkim emigrantima.⁷⁵ Hrvatske političke emigrante koji se nisu libili upotrijebiti oružano i drugo nasilje pretežno definiraju ekstremistima ne samo jugoslavenski autori i obavještajni aparat, nego i inozemne sigurnosno-obavještajne službe.⁷⁶

Početkom 1960-ih, savezni organi unutarnjih poslova počeli su stvarati sustavniju i detaljniju dokumentaciju o onim jugoslavenskim emigrantima koji se upuštaju u neprijateljske aktivnosti prema Jugoslaviji, kao i onima za koje postoje određeni operativni interesi. Krajem 1961. i početkom 1962. Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove (SSUP) izdao je upute u vezi s osnivanjem i održavanjem centralizirane dokumentacije o jugoslavenskoj emigraciji.⁷⁷ Tijekom druge polovice 1960-ih i prve polovice 1970-ih jugoslavenske vlasti počinju razmišljati i o preventivnim operacijama protiv, kako su ih onih karakterizirali, ekstremistički nastrojenih emigranata.⁷⁸ U ožujku 1968. Treći odjel (saveznoga) SSUP-ova SDB-a osnovao je „posebnu radnu jedinicu Službe državne bezbednosti za poslove praćenja u inozemstvu“ i izdao upute u vezi

73 Dolničar, *Sprega spoljnog i unutrašnjeg neprijatelja u vođenju specijalnog rata protiv naše zemlje. Za internu upotrebu*, 16.

74 Tepeš, „Odraslo sloma hrvatskoga proljeća na rad s hrvatskim iseljenicima – slučaj Hrvatske bratske zajednice“, 501.

75 Tokić, „The End of ‘Historical-Ideological Bedazzlement’: Cold War Politics and Émigré Croatian Separatist Violence, 1950–1980“, 3.

76 Perušina, „Hrvatska politička emigracija – sigurnosna prijetnja socijalističkoj Jugoslaviji“, 15.

77 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 100–101.

78 Isto, 104.

s njezinim radom, a ta skupina bit će službeno poznata kao „Grupa A“ te će provoditi zadaće i za SSUP-ov SDB i za republičke službe državne sigurnosti.⁷⁹

Događaj koji je posve zaokupio pozornost jugoslavenskog vodstva i služba sigurnosti bilo je spomenuto ubacivanje i pokušaj podizanja oružanog ustanka koji je u ljeto 1972. godine pokrenula devetnaesteročlana skupina hrvatskih emigranata.⁸⁰ Ta skupina postat će poznata pod nazivom *Bugojanska skupina* – a operacija prema kodnome nazivu među inicijatorima – *Akcija Feniks 72* – a među jugoslavenskim vlastima – akcija *Raduša*. Već i prije tog incidenta, zabrinut zbog naglog porasta nasilnih napada, SSUP-ov SDB pripremio je u veljači 1972. „akcijski plan“ za borbu protiv „diverzantskih i terorističkih aktivnosti neprijateljskoga dijela emigracije“. Hrvatski emigranti ponovno su preuzeli prvo mjesto na popisu neprijatelja jugoslavenske države. Taj je dokument jasno davao do znanja da SDS Hrvatske i SDB Bosne i Hercegovine imaju zajedničku odgovornost da neutraliziraju opasnost koju predstavljaju hrvatski emigranti.⁸¹

Još od 1968. skupina članova HRB-a, uglavnom iz Australije, pomno je planirala operaciju koja će obuhvatiti ubacivanje na jugoslavenski teritorij radi izazivanja narodnog ustanka protiv komunističkog režima. Ta skupina, koju su činili isključivo muškarci, posljednje je pripreme odradila u Austriji, nedaleko od jugoslavenske granice. Uvježbavali su se u blizini Salzburga, očekujući borbe s jugoslavenskim snagama sigurnosti, a poslije su prešli u jedan drugi logor, u Granasu u Štajerskoj, u blizini austrijsko-jugoslavenske granice. U sklopu obuke održavali su se i usiljeni marševi pod punom ratnom spremom, rukovanje i korištenje oružjem i eksplozivom, dnevna i noćna orijentacija i druge vježbe. Planirana operacija HRB-a bilo je najveće ubacivanje u Jugoslaviju neke naoružane skupine još od neuspjeha HRB-a u ljeto 1963., iako je jed-

⁷⁹ Isto, 74–75.

⁸⁰ Nielsen u knjizi na više mjesta sugerira da zamah u ubojstvima emigranata kreće nakon akcije *Feniks 72*, što se može shvatiti i kao opravdavanje daljnjih poteza komunističke Jugoslavije. Međutim, već i površan pogled na popis ubijenih, ranjenih i otetih emigranata jasno upućuje na to da je taj proces počeo ranije, već sredinom 1960-ih. O atentatima na političke protivnike Jugoslavije, posebno na Hrvate u SRNj, piše svjetski tisak poput *London Timesa* u prvom tjednu studenoga 1969. Čak i beogradska *Ekonomska politika* od 12. svibnja 1969. otvoreno priznaje da jugoslavenska tajna služba „ubija hrvatske emigrante i izvan državnih granica vrši egzekucije“ (Čizmić, Sopta, Šakić, *Iseljena Hrvatska*, 418). Iako se nastojalo pronaći uzročnu posljedičnu vezu između državnog nasilja Jugoslavije s jedne strane i nasilja emigracije s druge, tj. utvrditi svojevrsnu spiralu nasilja, jugoslavenski politički vrh raspolagao je s neusporedivo snažnijim instrumentima nasilja od hrvatske političke emigracije. Radilo se o klasičnom obliku državnog terorizma.

⁸¹ Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 141; Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljenništva*, 35–36.

no neuspješno oružano ubacivanje zabilježeno i 1967.⁸² Jugoslavenske vlasti brinula je mogućnost da se nešto sprema, ali prema svemu sudeći nisu znale što točno sprema HRB⁸³ odnosno, kako su zaključili analitičari jugoslavenskih tajnih službi, njihove su suradničke pozicije u širem krugu HRB-a i vođa Akcije *Feniks 72* bile nedovoljne da bi spriječile upad gerilske skupine u Jugoslaviji.⁸⁴ Ujutro 20. lipnja 1972. pripadnici HRB-a prešli su austrijsko-jugoslavensku granicu, a uvečer istoga dana oteli su jedan kamion te odveli na područje Bugojna i planine Raduša u srednjoj Bosni.⁸⁵ Prve, neproverene podatke o ubacivanju grupe zapovjedništvo Sedme armije dobilo je 24. lipnja oko 23:30, od Sekretarijata unutrašnjih poslova (SUP) BiH preko dežurnog odjeljenja sigurnosti zapovjedništva armije.⁸⁶ Najviši dužnosnici zemlje, a osobito oni iz SUP-a i Sekretarijata za narodnu obranu (SNO), održavali su krizne sastanke kako bi pripremili protuofenzivu. Tito ne samo da je obaviješten, nego je i osobno sudjelovao u svemu.⁸⁷ Tijekom sljedećih tjedana samo je iz redova Teritorijalne obrane (TO) 30,000 pripadnika sudjelovalo u lovu na pobunjenike. Zapovjednik bosanskohercegovačke TO-a, Franjo Herljević, poslije je postao saveznim sekretarom za unutrašnje poslove jer je Tito bio vrlo zadovoljan načinom na koji je TO odradio tu zadaću. Upad skupine u središnju Bosnu nije izazvao ikakav širi ustanak.⁸⁸ Međutim, službeni dokumenti najviših tijela političke i državne vlasti SFRJ otkrivaju da je *Akcija Fenix 72* iz temelja uzdrmala jugoslavensku režimsku vrhušku u Beogradu.⁸⁹

Odabir vojne jurisdikcije i prijekog suda potvrđuje stav režima o tome da je jugoslavenska država bila u ratu protiv hrvatskih emigranata koje je smatrala teroristima. Suđenje je trajalo manje od dva tjedna, a kao što pokazuju i Titove riječi, unaprijed je bilo jasno i da će biti proglašeni krivima i osuđeni na smrt.⁹⁰ Smrtna kazna Ludvigu Pavloviću u žalbenome postupku promijenjena u dvadesetogodišnji zatvor zbog njegove životne dobi.⁹¹ Od ukupno devetnaest članova

82 *Isto*, 143;

83 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 144.

84 Vukušić, *Rat prije rata – Hrvatsko revolucionarno bratstvo*, 198.

85 *Isto*, 204–206.

86 *Isto*, 210–211.

87 Prvi je put tada Tito koristio svoje široke ustavne ovlasti koje je dobio nakon ustavnih promjena 1963. (Vukušić, *Tajne iz Udbinih arhiva: egzekucije bez suđenja. Četrdeseta obljetnica „Akcije Fenix 72“*, 99).

88 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 145.

89 Vukušić, *Rat prije rata – Hrvatsko revolucionarno bratstvo*, 351.

90 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 146.

91 Vukušić, *Rat prije rata – Hrvatsko revolucionarno bratstvo*, 528.

tzv. *Bugojanske skupine*, koji su aktivno sudjelovali u akciji, četiri su poginula u sukobu s jugoslavenskim snagama, trinaest ih je zarobljeno od kojih je devet likvidirano bez suđenja. Četvorici je suđeno i svi su dobili smrtne kazne u kojima je navedeno da je obrazloženje „izostavljeno kao nepotrebno“.⁹² Događaji iz lipnja i srpnja 1972. – *Akcija Feniks 72* – prema Nielsenovoj su ocjeni uzdrmali samopouzdanje Tita i njegova režima. Sve jugoslavenske tajne službe, i civilne i vojne, dobile su zapovijed da temeljito analiziraju to što su nazvali akcijom *Raduša*. Emigranti su narušili suverenitet i sigurnost jugoslavenske države i osramotili Jugoslaviju pred cijelim svijetom.⁹³ Nielsen ovaj trenutak ocjenjuje kao jedan od ključnih u odnosima emigracije i jugoslavenskog režima: „Žele li emigranti rat, onda će se Tito pobrinuti za to da i dobiju rat – ali pod jugoslavenskim, ali ne emigrantskim uvjetima“. Tito je jasno dao do znanja da svi „od pojedinačnog građanina do organa Federacije“, moraju ozbiljno shvatiti opasnost od „specijalnog rata“ i stoga se suprotstaviti i neutralizirati one koji žele uništiti Jugoslaviju.⁹⁴ U skladu s naredbom i sličnim direktivama Saveza komunista Jugoslavije (SKJ), odlučeno je da: „delatnost ekstremne emigracije treba suzbijati svim metodama i sredstvima službe u svim područjima i sredinama u inostranstvu gde se ona nalazi i ne dozvoliti joj da svoju aktivnost prenosi u zemlju“.⁹⁵ Iako je slomljena, *Akcija Fenix 72* bila je vrlo značajna. Državni terorizam komunističke Jugoslavije, u skladu s navedenim Titovim nalogima, intenzivirat će se u idućim tjednim i mjesecima. Odmah nakon izbijanja akcije, savezne i republičke službe pokrenule su sustavnu akciju progona i ubojstava svih onih za koje su smatrali da su suradnici *feniksovaca*, a na posebnom su udaru bili iseljenici iz Australije. U lipnju i srpnju 1972. uhićeni su i osuđeni Ivo Ivkić, Mato Kopic, Josip Barišić i Stjepan Čolig, iako: „nisu pronađeni nikakvi relevantni dokazi za optužbe“.⁹⁶ Uslijedila su i državno organizirana ubojstva. Ubijeni su Ante Miličević, emigrant iz Australije, koji je uhićen u Dubrovniku u lipnju 1972., a njegova sudbina nikada nije razriješena niti su pronađeni njegovi zemni ostatci. Početkom srpnja 1972. nestao je Stjepan Crnogorac, student u Salzburgu, a njegov je slučaj također ostao nerazriješen.

92 Vukušić, *Tajne iz Udbinih arhiva: egzekucije bez suđenja. Četrdeseta obljetnica „Akcije Fenix 72“*, 102–118.

93 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 148.

94 Isto, 148–149.

95 Isto, 150.

96 Vukušić, *Tajne iz Udbinih arhiva: egzekucije bez suđenja. Četrdeseta obljetnica „Akcije Fenix 72“*, 119.

Nikola Raspudić, član HRB-a u Australiji, uhićen je kad je došao u Hercegovinu krajem srpnja 1972., a sedmog kolovoza 1972. njegovoj je obitelji poslana obavijest da je izvršio samoubojstvo u mostarskom zatvoru.⁹⁷

Najsnažniji odjek i bez kakve je dvojbe, zbog brutalnosti samog čina, u javnosti dobio slučaj ubojstva Stjepana Ševe i njegove obitelji. On je bio član HRB-a u SRNj te ga se smatralo jednim od najvažnijih dužnosnika te organizacije u Europi koji je pomagao u pripremama skupine *Fenix 72*. Ubijen je 24. kolovoza 1972. u blizini Venecije gdje je sa suprugom i devetogodišnjom pokćerkom⁹⁸ bio na ljetovanju. Ustrijeljeni su tijekom vožnje automobilom. Svjedoci u istrazi tvrdili su da je te večeri s obitelji Ševo u automobilu bila četvrta osoba za koju se pretpostavljalo da je egzekutor jugoslavenskih tajnih službi.⁹⁹ Ubojstvo obitelji Ševo u Jugoslaviji je predstavljeno kao emigrantski obračun.¹⁰⁰ Dugo godina su hrvatski politički emigranti u javnosti uglavnom bili percipirani kao fašisti i teroristi, a ofenzivne akcije jugoslavenskog obavještajnog aparata mediji su prikazivali kao međusobne obračune fašista i kriminalaca. „Ubijen je zbog unutarnjih obračuna u emigrantskim krugovima“, glasilo je najčešći eufemizam kojim su se koristile jugoslavenske tajne službe i u internim izvještajima, a koji su prihvatili i jugoslavenski, a katkad i inozemni mediji.¹⁰¹ Međutim, transkript telefonskog razgovora iz presude Josipu Perkoviću i Zdravku Mustaću: već smo se „osramotili s djetetom u Italiji“, ne ostavlja dvojbe oko toga tko je stajao iza ubojstva.¹⁰² Ubojstvo se najčešće vezuje uz agenta Vinka Sindičića.¹⁰³ On je bio i suradnik njemačke Savezne službe za zaštitu ustavnog poretka, a kasnije je osuđen na 15 godina zatvora zbog atentata na Nikolu Štedula iz HDP-a.¹⁰⁴ Sindičiću se u Hrvatskoj sudilo (izručen je u Hrvatsku 1998.) i za ubojstvo Bruna Bušića¹⁰⁵ u listopadu 1978.

97 *Isto*, 127.

98 Uz Rosamarie Ševo u emigraciji ubijeno je još jedno dijete: trogodišnja Dinka Domančino-
vić, koja je stradala u eksploziji bombe u Hrvatskom domu u Buenos Airesu 1960. (Krašić,
„A failed assassination attempt on the Deželić family in the Federal Republic of Germany in
1965 by the Yugoslav security service“, 236).

99 Vukušić, *Tajne iz Udbinih arhiva: egzekucije bez suđenja. Četrdeseta obljetnica „Akcije
Fenix 72“*, 133.

100 Perušina, „Hrvatska politička emigracija – sigurnosna prijetnja socijalističkoj Jugoslaviji“, 31.

101 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 208.

102 Jurašić, „Ne slažemo se sa sucima u Zagrebu, Bušića je ubila tajna služba SFRJ“.

103 Tomašević, „Kako su ubijeni Stjepan Ševo i njegova obitelj“.

104 Vukušić, *Likvidacija Brune Bušića. Opstruirana istraga i sudska farsa u Hrvatskoj*, 106–
109.

105 O životu i djelu Bruna Bušića vidi: Mijatović, *Bruno Bušić*; Jurčević-Šakić-Vukušić, *Bruno
Bušić – branitelj hrvatskog identiteta*.

u Parizu, ubojstva koje je vrlo snažno odjeknulo u emigraciji¹⁰⁶, no 2005. je pravomoćno oslobođen optužbi iako je tijekom postupka više puta mijenjao iskaze¹⁰⁷, a postojalo je i svjedočenje dužnosnika jugoslavenskih tajnih službi Ivana Lasića koje je to potvrđivalo.¹⁰⁸ Sindičić je bio sumnjičen i za ubojstvo emigranta Josipa Senića.¹⁰⁹

Nakon sloma pokušaja ustanka *Skupine Fenix 72* jugoslavenske su vlasti, dakle, nemilosrdno odgovorile likvidacijama vodećih hrvatskih emigranata na tlu stranih država, ali je i hrvatska emigracija nastavila napadati jugoslavenske ciljeve u inozemstvu i u Jugoslaviji.¹¹⁰

4. Sustavna ubojstva političkih emigranata

Ubojstvo Stjepana Đurekovića nipošto nije bilo izolirana pojava jer se potkraj sedamdesetih i početkom osamdesetih godina 20. stoljeća stjecao dojam da se u Zapadnoj Europi, a osobito u SRNj, gdje ih je živio najveći broj, svakih nekoliko mjeseci bilježi ubojstvo nekog hrvatskog emigranta. Bilo je i sumnjivih ubojstava protivnika jugoslavenske države čak i u udaljenijim krajevima, u Sjevernoj Americi ili Australiji, a žrtve su većinom bili Hrvati. Jugoslavenske tajne službe prema uputama Josipa Broza Tita i SKJ izvele su velik broj atentata na jugoslavenske emigrante, a ti su se atentati upotrebljavali kao sastavni dio arsenala u borbi protiv „neprijateljski nastrojene emigracije“.¹¹¹ Tijekom četrdeset šest godina postojanja socijalističke Jugoslavije (1945–1991) vodstvo te države nadgledalo je kampanju ciljanih atentata koja je zasjenila sve slične akcije bilo koje druge komunističke države. Upravo komunistička Jugoslavija, a ne neka od zemalja istočnog bloka, najagresivnije se upuštala u takva ubojstva, kao način zaštite partijske države i ideologije „bratstva i jedinstva“ među raznolikim jugoslavenskim narodima. Popis potvrđenih žrtava broji desetine imena, a stvarni broj mogao bi biti i troznamenkast.¹¹² Prvi je evidentirani slu-

106 U veljači 1979., nekoliko mjeseci nakon atentata na Bruna Bušića, suradnik jugoslavenskih tajnih službi „Marko“ javio je iz Pariza u vezi s „nezapamćenim strahom i nepovjerenjem“ koji dominiraju među Hrvatima u tome gradu (Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 212.).

107 Vukušić, *Likvidacija Brune Bušića. Opstruirana istraga i sudska farsa u Hrvatskoj*, 126–134.

108 *Isto*, 156–157.

109 *Isto*, 105.

110 *Isto*, 135.

111 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 22–23.

112 *Isto*, 15.

čaj atentat na Ivu Protulipca 1946. u Italiji¹¹³, a posljednji na Antu Đapića 1989. u SRNJ.¹¹⁴ Prema popisu HNV-a koji je sastavio Tomislav Djurasović samo od 1966. do 1989. jugoslavenske su tajne službe ubile 73 hrvatska emigranta, dva su nestala, dvadeset i četiri ih je preživjelo atentate, petero ih je oteto, a nad jednim je izvršen pokušaj otmice.¹¹⁵

Likvidacije su predstavljale dio: „smišljenog, planiranog i organiziranog procesa koji je imao sve značajke državnog terorizma. Likvidacije u inozemstvu, kao i represivno djelovanje u zemlji, samo su logična posljedica jugoslavenske Partijske misli o korištenju ‘najoštrijih mera’ prema svim neprijateljima s ciljem uspostave diktature proletarijata. Partijski vrh je, tražeći načine sigurnog o(p)stanka na vlasti, skoro 50 godina koristio sve instrumente države, i dozvoljene i nedozvoljene, kako bi se brzo i potpuno obračunao sa svojim političkim protivnicima“.¹¹⁶ Gabriš i Perković u rekonstrukciji djelovanja hrvatskog SDS-a nastojali su ovu službu prikazati kao tipičnu službu sigurnosti koja je, u svojoj koncepciji i načinu djelovanja, bila u uobičajenim civilizacijskim okvirima. No, ostale je prikrivena zločinačka bit totalitarnoga jugoslavensko-komunističkog režima i njegova sigurnosnog sustava.¹¹⁷ Za razliku, naime, od sigurnosnih službi u demokratskim društvima, jugoslavenske tajne službe postojale su zbog zaštite jednopartijske države i upravo su zbog te funkcije zaštitnika diktature imale izrazito represivnu ulogu.¹¹⁸ Jugoslavensko državno i partijsko vodstvo smatralo je hrvatske političke emigrante najvećom opasnošću za jugoslavensku državu. Istaknuti komunistički političar Vladimir Bakarić označio je hrvatsku emigraciju „najgorom emigracijom“.¹¹⁹ U skladu s time jugoslavenske tajne službe najviše su se bavile upravo hrvatskom političkom emigracijom.¹²⁰ Tako su, primjerice, jugoslavenske tajne službe u svojoj kartoteci za emigraciju imala već 1960. 150 000 dosjea.¹²¹

113 Katalinić, *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945.-1990. Svezak I. 1945.-1959.*, 103.

114 Vukušić, *Rat prije rata – Hrvatsko revolucionarno bratstvo*, 581.

115 Djurasović, „Ubojstva i otmice Hrvata – emigranata“.

116 Akrap, *Specijalni rat – Knjiga 2.*, 50.

117 Jurčević, *Slučaj Perković: spašavanje zločinačke budućnosti*, 74.

118 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 42.

119 „Hrvatsku još nešto karakterizira. Ona ima najveću i najgoru emigraciju. Najveću po broju, pa i kad izuzmемо staru emigraciju, imade i najveću i političku emigraciju, emigraciju političku iz vremena ovoga rata. I najgoru po tome što nitko nije tako surov, tako neprijateljski raspoložen od svih drugih emigracija kao naša emigracija prema Jugoslaviji“. (*X. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, Zagreb, 15. 16. i 17. siječnja 1970. Prema autoriziranim tekstovima magnetofonskog zapisnika*. Ur. Milovan Baletić i Zdravko Židovec, *Vjesnik*, Zagreb, 1970, 50).

120 Jurčević, *Slučaj Perković: spašavanje zločinačke budućnosti*, 110.

121 Krašić, „Udba je u svojoj kartoteci emigracije imala oko 150 tisuća dosjea“.

Svaka republika imala je glavnu odgovornost za operacije koje su se odnosile na „njezine“ ljude, ne samo kad je bila riječ o neprijateljskoj emigraciji, nego i o svim „neprijateljima države“. Nielsen ocjenjuje da je to nepisano pravilo pomoglo u jačanju važnoga ideološkog slogana o „bratstvu i jedinstvu“, ali je pridonijelo i priznavanju činjenice da svaki narod u svojim redovima ima crne ovce. Time su se izbjegavale i potencijalne optužbe o tome: „da se Srbi pretjerano bave hrvatskim ekstremistima (ili obrnuto)“.¹²² Za likvidacije u inozemstvu korištena je suradnička mreža koju je, kako se navodilo, trebalo: „posebno obučiti i pružiti svaku pomoć pri izvršavanju zadataka“.¹²³ Suradnici, s kojima bi se agenti jugoslavenskih službi susretali u trećim zemljama (uz nužnu kontraobavještajnu djelatnost), dobivali su kodno ime koje se upotrebljavalo u internoj dokumentaciji kako bi njihov identitet ostao zaštićen. Tako je, primjerice, Vinko Sindičić imao kodno ime „Mišo“, a kasnije „Pitagora“.¹²⁴ U Münchenu su tako „neprijateljske aktivnosti“ nadzirali suradnici „Darko“, „Hajduk“, „Jastreb“, „Marta“, „Ernest“, „Jugo“, „Koča“, „Luj“, a iz Jugoslavije su se povremeno slali „Sokrat“, „Saša“ i „Zelenik“.¹²⁵ U dokumentu SSUP-ova Centra za stručno obrazovanje „Operativna obrada – Materijal – II deo“ u dijelu koji govori o okončanju obrade koja može rezultirati „realizacijom“ ili „obustavom“ navedeno je kako realizacija uključuje: „(1) krivična gonjenja lica, podnošenjem krivične prijave; (2) fizičkim uništenjem lica – objekta obrade; (3) angažovanjem objekta obrade; (4) upozorenjem objekta obrade i (5) protjerivanjem iz zemlje/ako je u pitanju stranac/itd“.¹²⁶

Prema spomenutoj Perković-Gabriš rekonstrukciji hrvatskog SDS-a, u Druhoj upravi SDS-a osamdesetih godina postojala je „grupa za takozvano specijalno djelovanje“. Ona je samostalno planirala i izvodila različite akcije u inozemstvu koristeći pritom vlastitu agenturu. Vršila je psihološke akcije zastrašivanja, uznemiravanja, dezinformiranja, izrađivala različiti promidžbeni materijal sve do krivotvorina određenih brojeva nekih emigrantskih glasila, planirala i organizirala provale u sjedišta emigrantskih organizacija zbog izuzimanja dokumentacije, a prema određenim indicijama organizirala i fizičku

¹²² Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 56.

¹²³ Leljak, *Metode i sredstva rada UDBE i KOSa 1944 – 1990*, 709.

¹²⁴ Vukušić, *Likvidacija Brune Bušića. Opstruirana istraga i sudska farsa u Hrvatskoj*, 90–91.

¹²⁵ Bukvić, *Gastarbajteri pod nadzorom Službe državne sigurnosti. Odabrani dokumenti (1963. – 1977.)*, 181.

¹²⁶ Leljak, *Metode i sredstva rada UDBE i KOS-a 1944 – 1990*, 702.

eliminaciju pojedinaca“.¹²⁷ Prema svemu sudeći, upravo je već spomenuta „Grupa A“ grupa za specijalno djelovanje koju navode Perković i Gabriš. U rekonstrukciji se navodi i sljedeće: „Sve republičke i pokrajinske Službe bile su obvezne dostavljati II Upravi sve informacije koje su prikupile o pojedincima i emigrantskim grupama i odgovoriti na svaki zahtjev traženja podataka od nje“.¹²⁸ Težište rada službe, kako se navodi u rekonstrukciji, bilo je: „usmjereno na one osobe koje su planirale i izvodile napade oružjem i eksplozivom, a manje se bavila intelektualnim dijelom emigracije“.¹²⁹ Riječ je, međutim, o očiglednoj neistini. Jurčević ispravno ističe kako iz same rekonstrukcije proizlazi da se od 21 vrste podataka koje je služba prikupljala samo 3 ili 4 odnose na planiranje oružanih napada u Jugoslaviji, a ostali su podatci bili o: pojedinačnom djelovanju istaknutih emigranata; međusobnim odnosima pojedinaca, grupa i organizacija; međusobnim sukobima i neslaganjima; javnim manifestacijama (demonstracijama, proslavama, hodočašćima, komemoracijama; izdavačkoj i promidžbenoj aktivnosti (radio satovima, informativnim centrima i uredima); djelovanju hrvatskih katoličkih misija; odnosima i kontaktima s predstavnicima političke vlasti pojedinih zemalja; odnosima s policijskim i obavještajnim službama; odnosima s pripadnicima drugih nacionalnih grupacija.¹³⁰

Nielsen navodi da postoji kronološka podudarnost između osnivanja „Grupa A“ i ubrzanja tempa atentata na emigrante koje su izvodile jugoslavenske tajne službe.¹³¹ Međutim, činjenica je da je do ubrzanja došlo već 1966. godine. Najveća gustoća ubijanja bilježi se od pada Aleksandra Rankovića 1966. do sloma Hrvatskog proljeća i godine kasnije, kad je izvedena akcija *Feniks 72*. Nakon toga, ubojstva su najintenzivnija od 1978. godine kad je ubijen Bruno Bušić do godine iza smrti Tita. Službena dokumentacija jugoslavenskih tajnih službi koja opisuje ciljeve djelovanja tih službi, kao i sredstva i metode kojima se služe u tome djelovanju, pritom ne ostavlja mjesta sumnji u to da je fizička likvidacija protivnika jugoslavenske partijske države bila sastavni dio arsenala službi.¹³² Kao što stoji u zaključnom dijelu presude Visokog zemaljskog suda u Münchenu, likvidacija iseljenika u inozemstvu predstavljala je „državnu prak-

127 Perković, Gabriš, *Rekonstrukcija službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove SR Hrvatske u vremenu od 1. siječnja 1980. do 30. svibnja 1990.*, 101.

128 *Isto*.

129 *Isto*, 104.

130 Jurčević, *Slučaj Perković: spašavanje zločinačke budućnosti*, 115.

131 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 76.

132 *Isto*, 125.

su postupanja bivše socijalističke Jugoslavije“.¹³³

U ožujku 1973., potaknute akcijom *Feniks 72* jugoslavenske tajne službe pripremile su opširnu analizu „diverzantske i terorističke aktivnosti neprijateljske emigracije“. Približno pola godine kasnije, u listopadu 1973., SSUP-ov SDB obavio je procjenu ukupnog napretka u jačanju sigurnosti zemlje. Naglašena je nužnost zauzimanja ofenzivnog stava u inozemstvu jer su ekstremistički elementi u redovima emigracije i dalje pokazivali zanimanje za prenošenje sukoba u Jugoslaviju.¹³⁴ Među ciljevima SSUP-ova SDB-a bili su: „ubrzati ostvarivanje dogovora o ofanzivnijem delovanju službe, sa ciljem prenošenja težišta borbe van zemlje; posebno i u najvećem mogućem stepenu angažovati se na prodiranju u najopasnije centre terorističke delatnosti emigracije; imajući u vidu da je pojačana političko-subverzivna aktivnost emigracije, šire i sistematski se angažovati na suzbijanju ove aktivnosti, a posebno u pasiviziranju emigranata – intelektualaca, kao organizatora i nosilaca ove delatnosti i inspiratora terorističke aktivnosti“.¹³⁵ U SDB-u smatrali su da: „plansko i kontinuirano razbijanje i uništavanje žarišta diverzantsko-terorističke i subverzivne delatnosti zahtjeva prenošenje težišta našeg rada u inostranstvo, ofanzivnije prodiranja u vrhove emigrantske organizacije“.¹³⁶

Gerilska akcija 1972. dala je režimu potvrdu svoje teorije o „specijalnom ratu“. Ovaj je događaj imao dalekosežan učinak na sigurnosnu politiku jer je pridonio uspostavi „Društvene samozaštite“, tj. javnih obrambenih mjera u civilnom sektoru. Kao odgovor na akciju Tito je 1972. izdao direktivu u kojoj je ustvrdio da je Jugoslavija na isti način pogođena suptilnim „specijalnim ratom“ kao i druge zemlje Pokreta nesvrstanih.¹³⁷ Idućih godina napisano je više knjiga o „terorizmu neprijateljske emigracije“. Andelko Maslić tako je objavio knjigu *Terorizam fašističke emigracije porijeklom iz Jugoslavije* (1980), Sreten Kovačević knjigu *Hronologija antijugoslovenskog terorizma 1960 – 1980* (1981), Milo Bošković knjigu *Šesta kolona: nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije* (1985), a pred kraj Jugoslavije je 1989. Milenko Doder objavio knjigu *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*. Osim toga, u

133 VZS München, „Presuda u kaznenom predmetu protiv Zdravka Mustača i Josipa Perkovića“, 102.

134 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 150.

135 *Isto*.

136 *Isto*, 152.

137 Robionek, „Mercenaries of a Phantom War The ‘Hostile Emigration’ in Yugoslavia’s Globalized Ideology of Insecurity“, 62.

novinama i časopisima politički emigranti su prikazivani fašistima, zločincima i teroristima, a slični su prikazi bili i u npr. romanima novinara Đorđe Ličine kao *Dvadeseti čovjek* ili *Tragom plavice lisice*.¹³⁸ Jugoslavenske vlasti pritom nisu vjerovala da vlade na Zapadu ozbiljno rade na razbijanju „terorista iz redova emigracije“, prvenstveno zbog njihove antikomunističke prirode.¹³⁹ Aktivnosti jugoslavenskih tajnih službi privlačile su s druge strane pozornost i gnjev brojnih neustrašivih novinara i protukomunističkih orijentiranih novinara.¹⁴⁰

Stane Dolanc, sekretar Izvršnog komiteta Centralnog komiteta SKJ, koji je 1982. naslijedio Herljevića kao savezni sekretar za unutarnje poslove, pohvalio je jugoslavenske tajne službe jer su borbu preselile u inozemstvo, u emigraciju, kao što je Tito odredio 1972.¹⁴¹ Pritom je upitno koliko se može govoriti o preseljenju borbe, ako imamo na umu činjenicu da su jugoslavenske tajne službe i prije 1972. u inozemstvu likvidirale velik broj hrvatskih političkih emigranata.

Nakon ubojstva Brune Bušića, najviše je u emigraciji odjeknulo ubojstvo Stjepana Đurekovića. Nielsen ističe da je Đureković od travnja 1975. do siječnja 1983. radio kao doušnik zapadnonjemačke civilne obavještajne službe. S obzirom na njegov dotadašnji rad i pristup povjerljivim informacijama, bio je u mogućnosti dostavljati vrlo osjetljive i točne informacije ne samo u vezi s ekonomskom situacijom u Jugoslaviji, nego i vojno-strateške informacije o zalihama nafte i potrebama za opskrbom jugoslavenske vojske.¹⁴² Vukušić tvrdnju o suradnji Đurekovića i njemačke službe smatra dijelom difamacijske kampanje protiv Đurekovića i polugom opravdavanja njegova ubojstva.¹⁴³ Kao agenta zapadnonjemačke obavještajne službe Đurekovića proziva i odvjetnik Josipa Perkovića Anto Nobilo¹⁴⁴ ističući kako Đureković nije bio terorist, pa je razlog za njegovo ubojstvo identificiran u njegovom plaćenom obavještajnom radu za zapadnonjemačku obavještajnu službu, na štetu JNA, vojske Jugoslavije (vojna špijunaža) i savezne vlade (ekonomska špijunaža).¹⁴⁵ Akcije jugoslavenskih tajnih službi na tlu SRNj Nobilo opravdava time što je ova država

138 Krašić, „A failed assassination attempt on the Deželić family in the Federal Republic of Germany in 1965 by the Yugoslav security service“, 236.

139 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 158.

140 *Isto*, 159.

141 *Isto*, 164.

142 *Isto*, 175.

143 Vukušić, *Zločini komunističke mafije – od slučaja Đureković do lex Perković*, 149.

144 Protiv Josipa Perkovića i Zdravka Mustača pokrenut je pred sudom u Münchenu kazneni postupak zbog ubojstva Stjepana Đurekovića, a Perković je Nobila imenovao za odvjetnika.

145 Nobilo, *Obrana hrvatskog kontraobavještajca Josipa Perkovića na njemačkom sudu*, 236.

vodila „specijalni rat protiv Jugoslavije“.¹⁴⁶ Međutim, savezni SDB interno je priznao da nema: „dovoljno podataka i dokaza o neposrednoj povezanosti djelovanja emigracije i domaćih neprijatelja s radom stranih obavještajnih službi“ jer su pretpostavljene veze emigranata sa stranim silama zapravo bile sastavni dio zamišljenog „specijalnog rata“ protiv SFRJ.¹⁴⁷ Iako se Đurekovića istraživalo za pronevjeru i za davanje dokumenata stranim službama, nema indicija da je ponio neke povjerljive dokumente.¹⁴⁸ Prema Božidaru Spasiću, inspektoru Druge uprave SSUP-a pokretanje Đurekovićeve operativne obrade opravdano je kontaktima s emigrantom Ivanom Jelićem.¹⁴⁹ Osim kontaktima s Jelićem, Đurekovićeve se obrada opravdavala i prijedlogom da objavi knjigu o političkoj i ekonomskoj situaciji u Jugoslaviji. Osim toga, postojala je i sumnja da bi Đureković inozemnim službama mogao prenijeti povjerljive informacije.¹⁵⁰ Savezni SDS primio je informaciju da hrvatski emigrant Vladislav Musa priprema teroristički napad u Jugoslaviji i da je u redovitom kontaktu s Đurekovićem. Ta su izvješća bili više nego dovoljna da SDS Đurekovića počne smatrati pripadnikom ekstremističkog dijela hrvatske emigracije.¹⁵¹ Nalog za kreiranje i izvršavanje akcije dao je Stane Dolanc, tadašnji savezni sekretar za unutarnje poslove. On je, nakon dobivanja operativnih podataka o bijegu Đurekovića i njegovom ponašanju u SRNj, eksplicitno zahtijevao na Savjetu za zaštitu ustavnog poretka da jugoslavenska obavještajna služba likvidira Đurekovića. U to vrijeme predsjednik Savjeta bila je Milka Planinc, a među članovima su bili Mika Špiljak, Nikola Ljubičić i sam ministar Dolanc.¹⁵²

Đureković je preko Krunoslava Pratesa unajmio garažu u Wolfratshausenu gdje je tiskao svoje knjige. Prates je kao doušnik jugoslavenskih tajnih službi iz neposredne blizine pratio Đurekovićev političko-spisateljski angažman i o tome neprekidno i opširno izvješćivao Josipa Perkovića. Đureković je u kratkom razdoblju u nakladi vlastitog poduzeća *Kroatisches Buch* objavio pet knjiga. U „Obavijesti o romanima Stjepana Đurekovića“, redovito objavljivanoj u *Hrvatskoj državi*, upravo je Prates ukratko opisao njihov sadržaj.¹⁵³ Dakako, ni

146 Isto, 238.

147 Robioneck, „Mercenaries of a Phantom War The ‘Hostile Emigration’ in Yugoslavia’s Globalized Ideology of Insecurity“, 67.

148 Nielsen, *Jugoslavija i politička uvojsva*, 177.

149 Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljništva*, 390.

150 Nielsen, *Jugoslavija i politička uvojsva*, 178.

151 Isto, 179.

152 Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljništva*, 390–391.

153 Vukušić, *Zločini komunističke mafije – od slučaja Đureković do lex Perković*, 56–60.

Đureković ni Ivan Jelić, koji je imao povjerenje u Pratesa, nisu znali da je ovaj doušnik jugoslavenskih tajnih službi. U presudi Visokoga zemaljskog suda u Münchenu protiv Pratesa minuciozno su rekonstruirane pripreme Đurekovićeve likvidacije. Njegove proturežimske knjige i analize osporavale su legitimitet SKJ te prikazivale samoupravni socijalizam kao kloaku nepotizma i korupcije što sežu do najviših vrhova. U presudi se, međutim, zaključuje da je pravi razlog za ubojstvo Stjepana Đurekovića bio taj da se ukloni svjedok kriminalnih radnji Mike Špiljka, sina moćnoga komunističkog političara Vanje Špiljka.¹⁵⁴ U obrazloženju presude Perkoviću i Mustaču stoji da je glavni motiv bio ubiti jednog separatista i kritičara režima te da su to okrivljeni znali. Đurekovića, kojeg se nije moglo proglasiti teroristom, trebalo je ušutkati i fizički i politički. Sud smatra osnovanom tvrdnju iz optužnice prema kojoj je Josip Perković¹⁵⁵ zasad nepoznatim počiniteljima predao ključ garaže pokraj Münchena u kojoj je Đureković 28. srpnja 1983. ubijen. On je taj ključ početkom lipnja 1983. u Luksemburgu dobio od svog doušnika Krunoslava Pratesa. „Pomoću tog ključa najmanje dvojica počinitelja ušla su u garažu koja je korištena kao tiskara gdje su dočekali Đurekovića“, stoji u obrazloženju presude.¹⁵⁶

Stanje dostupne dokumentacije takvo je da ne postoji ni jedan originalni dokument jugoslavenskih tajnih službi koji eksplicitno otkriva odluku o atentatu na Đurekovića ili rasvjetljava postupak donošenja te odluke, kao ni samu operaciju koja je završila njegovim ubojstvom. Međutim, brojni svjedoci na suđenju ustvrdili su da smatraju da su se odluke o atentatima na emigrante u inozemstvu prenosile verbalno i nisu zabilježene u dokumentaciji.¹⁵⁷ Savezni SDB za ubojstvo je angažirao iskusne jugoslavenske kriminalce s prebivalištem izvan Jugoslavije.¹⁵⁸

Ključno je istaknuti to da su Đurekovićeve aktivnosti bile ponajprije propagandističke i publicističke prirode, a čak i u dokumentima jugoslavenskih tajnih službi postoji vrlo malo indicija o tome da je imao namjeru počiniti nekakva nasilna djela protiv jugoslavenskih meta. Atentat na Đurekovića stoga pokazuje koliko je daleko jugoslavenska država bila spremna ići kako bi neu-

¹⁵⁴ Isto, 61.

¹⁵⁵ U vrijeme Đurekovićeva ubojstva Perković je bio voditelj Drugog odjela hrvatske SDS koji je bio zadužen za neprijateljsku emigraciju. O njegovu usponu u obavještajnoj strukturi i hijerarhiji bivše države vidi: *Slučaj Perković: spašavanje zločinačke budućnosti*.

¹⁵⁶ N1, „Obrazloženje presude Perkoviću i Mustaču“.

¹⁵⁷ Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 191.

¹⁵⁸ Detaljnije o rekonstrukciji ubojstva i ostalim prijemcima vezanima uz ubojstvo Đurekovića vidi u: Vukušić, *Zločini komunističke mafije – od slučaja Đureković do lex Perković*, passim.

tralizirala jednoga istaknutog emigranta koji je iz njihove perspektive oklevetao jugoslavenski režim i koji je težio tome da ujedini i vodi hrvatsku političku emigraciju.¹⁵⁹ Dakako, pokušalo se prikazati da je Đureković žrtva još jednog unutarnjeg obračuna na često nasilnoj emigrantskoj sceni, a Mustač¹⁶⁰ je bio uključen u tu kampanju dezinformiranja¹⁶¹.

Primjer Stjepana Đurekovića školski je primjer metode djelovanja jugoslavenskih tajnih službi prema hrvatskoj političkoj emigraciji.

Perkovićev branitelj Nobilo iznosi tvrdnju o tomu da: „u nizu dokumenata SDS-a jasno možemo vidjeti da političke aktivnosti emigracije nisu bile u fokusu njihove pažnje¹⁶², za razliku od terorističkih skupina i njihovih vođa. Za teroriste su primjenjivali vojni rječnik i vojna rješenja. Oni su jednostavno neprijatelji“. ¹⁶³ No političke su aktivnosti itekako bile u fokusu službi. Tako, primjerice, iako su Bušić, Đureković i Vjenceslav Čížek povezivani od službe s ekstremističkim grupama¹⁶⁴, pojedincima i idejama, nisu sudjelovali u terorističkim akcijama, tako da je zapravo njihova politička aktivnost bila okidač

159 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 202.

160 Mustač je u vrijeme Đurekovićeva ubojstva bio šef hrvatskog SDS-a.

161 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 297.

162 Jugoslavenske tajne službe ne samo da su u fokusu imale sve emigrante koji su se bavili političkom djelatnošću, nego su nadzirali i tzv. *gastarbajtere*, tj. radničku emigraciju iz socijalističke Hrvatske. Niz dokumenata o tome vidi u: Bukvić, *Gastarbajteri pod nadzorom Službe državne sigurnosti. Odabrani dokumenti (1963–1977)*; Bukvić, *Gastarbajteri pod nadzorom Službe državne sigurnosti. Odabrani dokumenti (1977–1990)*. Tako je, primjerice, 1964. provedena akcija „Odmor 1964“. Krajem te godine, kad se očekivao dolazak velikog broja građana zaposlenih u inozemstvu na novogodišnji i prigodni odmor, trebalo je: „obaviti razgovor sa svakim našim građaninom, koji dodje na odmor i posjet zemlji, a prvenstveno s onim našim građanima za koje se posjeduju podatci, da su za vrijeme boravka u inostranstvu podržavali vezu s emigracijom, ob. službama ili policijama“ (Bukvić, *Gastarbajteri pod nadzorom Službe državne sigurnosti. Odabrani dokumenti (1963–1977*, 223–224).

163 Nobilo, *Obrana hrvatskog kontraobavještajca Josipa Perkovića na njemačkom sudu*, 232.

164 Nakon što je u emigraciji došao do spoznaje da ni istočnoeuropske, komunističke države na čelu sa Sovjetskim Savezom, ni zapadne velesile ne podupiru hrvatsku borbu za nacionalnu slobodu, nego pomažu opstanak Titova režima i jugoslavenske države, Bušić se počeo približavati iseljeničkim krugovima koji nisu isključivali oružane oblike borbe (Vukušić, *Likvidacija Brune Bušića. Opstruirana istraga i sudska farsa u Hrvatskoj*, 26). S druge strane, Zvonko Bušić svjedoči da je znao Bruni Bušiću govoriti: „da ne možemo samo tako dopustiti da nas udbaši ubijaju jednoga po jednoga i da moramo uzvratiti istom mjerom“. Bruno Bušić mu je objašnjavao da se ne smiju spuštati na njihovu razinu: „Postali bismo zvijeri kao i oni, a onda bi naša borba bila uprljana. Na njihovoj je strani moć, a na našoj istina, pravo i pravda. Budemo li se ponašali kao oni, kompromitirat ćemo cilj za koji se borimo, a nećemo pobijediti jer u takvoj su borbi oni u prednosti“ (Bušić, Z., *Zdravo oko: sjećanja*, 114). Vukušić smatra da su jugoslavenske tajne službe za likvidaciju Brune Bušića, nakon otmice zrakoplova koji je on osmislio, imale prešutnu suglasnost CIA-e i nekih zapadnoeuropskih država (Vukušić, *Likvidacija Brune Bušića. Opstruirana istraga i sudska farsa u Hrvatskoj*, 35.), a likvidaciju je odobrio osobno Tito (*Isto*, 163).

za pokretanje ofenzivnih akcija u svrhu slamanja otpora i izazivanja straha u politički aktivnih emigranata.¹⁶⁵ Nobilo tvrdi da je za svakog tko je ubijen (osim Ševine supruge i njezine kćeri) može: „utvrditi teroristički kontekst. Kako je to bila krajnja mjera, nakon što sve druge nisu dale rezultata, odluka o ubojstvu morala je biti donesena po posebnoj proceduri i individualno za svaku osobu odobrena od najviših političkih organa SFRJ“.¹⁶⁶ Gotovo svi na koje je počinjen atentat, uz postojanje sumnje da ga je izvela neka od jugoslavenskih službi, bili su za Nobila klasični teroristi.¹⁶⁷ Međutim, dokaze za ovakve tvrdnje Nobilo ne nudi, ako tu zanemarimo krajnje dvojbene karakteristike koje su o pojedinim članovima neprijateljske emigracije davale jugoslavenske tajne službe. No čak bi i jugoslavenske službe za mnoge ubijene teško mogle imputirati ikakvu povezanost s terorizmom.

Jugoslavenske tajne službe pokušavale su ubiti i one hrvatske političke emigrante koji su se za hrvatsku državu borili ne zagovarajući niti koristeći bilo kakvo nasilje u svom antijugoslavenskom djelovanju. Jedan od njih bio je Berislav Đuro Deželić, emigrant u SRNj koji je zajedno sa suprugom i trudnom kćeri preživio atentat 1965. unatoč teškom ranjavanju. Deželić je bio na meti Beograda ne zbog njegove upletenosti u planiranje i provođenje nasilnih akcija protiv Jugoslavije, nego zato što je djelovao kao ujedinjujući faktor razjedinjene hrvatske političke emigracije.¹⁶⁸ Kao primjer možemo navesti i likvidaciju jednoga srpskog emigranta: Dušana Sedlara, predsjednika rojalističke „Srpske narodne obrane“. Iako su zapadnonjemački obavještajci ovu organizaciju kategorizirali kao nenasilnu, 72-godišnjeg emigranta 16. travnja 1980. u Düsseldorfu, u Sjevernoj Rajni Vestfaliji, usred bijela dana ustrijelila su dvojica nepoznatih počinitelja.¹⁶⁹

Jugoslavenske tajne službe nisu mogle spriječiti da politički emigranti lobi-
raju i vrše propagandu za hrvatsku državnu samostalnost u pojedinim zapadnih
faktora. Sve ih se nije moglo „neutralizirati“, no nastojalo se ograničiti njihovo
djelovanje. Kad bi na vrijeme dostavili podatke o takvim namjerama, drugi
bi mehanizmi režima, diplomacija ili mediji, mogli na vrijeme pripremiti svo-

165 Perušina, „Hrvatska politička emigracija – sigurnosna prijetnja socijalističkoj Jugoslaviji“, 31.
166 Nobilo, *Obrana hrvatskog kontraobavještajca Josipa Perkovića na njemačkom sudu*, 233.

167 *Isto*, 236.

168 Krašić, „A failed assassination attempt on the Deželić family in the Federal Republic of Germany in 1965 by the Yugoslav security service“, 236–237.

169 Robionek, „Mercenaries of a Phantom War The ‘Hostile Emigration’ in Yugoslavia’s Globalized Ideology of Insecurity“, 67–68.

je odgovore. Mnogo se više moglo činiti na planu suzbijanja oružanih akcija hrvatske političke emigracije, no nije se moglo zaustaviti sve takve pokušaje iako je savezni SDS bio u tome iznimno uspješan.¹⁷⁰ Čimbenik koji u višedestljetnom ratu jugoslavenskih tajnih službi i političke emigracije treba uzeti u obzir je i taj da su mnoge emigrantske organizacije bile premrežene jugoslaven-skim agentima. Jugoslavenske su službe pokušale vrbovati za svoje suradnike ili doušnike Hrvate i ostale emigrante služeći se raznim metodama kao što su špijunaža, prisluškivanje, zastrašivanje, ucjenjivanje, potkupljivanje i otmice kojima su najviše bili „obrađivani“ Hrvati.¹⁷¹ Jugoslavenske su tajne službe svoje suradnike¹⁷² u emigrantskim redovima često poticale na ekstremizam i nasilno djelovanje kako bi zemlje domaćini (emigrantima) promijenile svoju politiku prema SFRJ te im onemogućile daljnji boravak i djelovanje na svom teritoriju. Vrlo često su upravo suradnici jugoslavenskih tajnih službi, a prema nalogu iz Beograda, bili najglasniji u predlaganju i organiziranju ekstremističkog i nasilnog djelovanja.¹⁷³ I sami kriminalistički istražitelji na Zapadu znali su sumnjati jesu li pojedine zločine doista inicirali hrvatski emigranti ili zapravo su produkt „djelovanja jugoslavenske obavještajne službe“.¹⁷⁴ Emigrantske organizacije bile su infiltrirane od jugoslavenskih tajnih agenata¹⁷⁵ u omjeru od oko deset posto, što je pružalo potencijal za provokacije i operacije pod

170 Krašić, „Služba državne sigurnosti Socijalističke Republike Hrvatske potkraj 1970-ih i početkom 1980-ih, 383.

171 Jandrić, „Oblici oporbenog djelovanja u sklopu komunističkog sustava“, 403.

172 U analizi hrvatskog SDS-a o nositeljima neprijateljske djelatnosti među političkom emigracijom i vezama političke emigracije s građanima u inozemstvu i Jugoslaviji od 16. svibnja 1973. stoji da za: „suprotstavljanje neprijateljskoj djelatnosti ekstremne emigracije, Služba u sadašnjem momentu ima angažirano 150 suradnika, od čega 103 u inozemstvu i 47 u zemlji. U zemljama boravka najviše suradnika boravi u SR Njemačkoj, njih 66, u Švedskoj 13, u Francuskoj 11, u Australiji 6, u USA 3, u Austriji 3 i u Kanadi 1. Od broja suradnika koji borave u inozemstvu 36 ima emigrantski status“ (Bukvić, *Gastarbajteri pod nadzorom Službe državne sigurnosti. Odabrani dokumenti (1963–1977)*, 187).

173 Akrap, *Specijalni rat – Knjiga 2*, 48.

174 Robionek, „Mercenaries of a Phantom War The ‘Hostile Emigration’ in Yugoslavia’s Globalized Ideology of Insecurity“, 65.

175 Tafra ističe da je Jugoslavija stvarala suradničke mreže „ugrađene u žarišta neprijateljske emigracije“ (Taфра (ur.), *Dosjei Udbe o hrvatskoj emigraciji iz BiH-a: 1977*, 12). Što se tiče suradnika, njihov je angažman mogao biti dragovoljan ili prinudan. Tako u pravilniku saveznog SDB-a o suradnicima u emigraciji piše: „Ako suradnik obrađuje terorističku grupu ne može to da bude intelektualac, to mora biti siledžija kao što su i oni jer inače ne može da opstane niti se može uspješno uključiti u tu situaciju. Prema tome od ličnosti saradnika zavisi kakva se sredstva koriste. Saradnika imamo, kao i drugdje, za raznorazne svrhe. Imamo saradnika koji su ugrađeni u određene organizacije, imamo saradnika-informatora (...), a imamo saradnika i za nekakve posebne akcije kao, na primer, koji treba da prenese neko pismo, da nekog zove telefonom i da mu prethodi...“ (Leljak, *Metode i sredstva rada UDBE i KOSa 1944–1990*, 175).

„lažnom zastavom“.¹⁷⁶ Već u kasnim 1960-ima, savezni SDB tvrdio je da ima ključni dio neprijateljskih skupina u inozemstvu „pod kontrolom“. Postoje jake indicije da su neki militantni istupi zapravo izmišljotine jugoslavenskih tajnih službi.¹⁷⁷ Način na koji je jugoslavenska vlada radila na poticanju radikalizacije bilo je prikriveno postavljanje agenata provokatora u velikoj većini emigrant-skih političkih organizacija. Jugoslavenska vlada je u svako jugoslavensko ve-leposlanstvo postavila barem jednog agenta zbog špijuniranja politički aktivnih emigranata. Tako je bilo i s prodorom jugoslavenskih tajnih službi u veliku većinu organizacija koje se bore za hrvatsku neovisnost. U jednom Izvješću ministarstva vanjskih poslova SRNj kratko je rečeno: „Na temelju mnoštva podataka, može se reći da su ustaše u velikoj mjeri infiltrirani od komunista, i da infiltriranim elementima pripadaju najglasniji ‘prvaci’ ‘hrvatske državne samostalnosti’“.¹⁷⁸ U jugoslavenskim se službama opravdano smatralo da bi ekstremizam otuđio mnoge ljude inače možda naklonjene ideji hrvatske neovi-snosti. Beograd je opravdano vjerovao da bi političko nasilje i terorizam služili kao crvena linija za mnoge ljude na Zapadu. Kad bi se Hrvate dalo isprovocirati da prijeđu tu crtu, kakve god simpatije možda uživali brzo bi ih izgubili. To bi značilo mjere ne samo protiv ekstremista, nego protiv svih emigranata. Tokić navodi da su neke od službenih australskih službi sigurnosti imale stav da su same jugoslavenske tajne službe postavile neke od bombi u pokušaju da pota-knu australsku vladu na akciju protiv Hrvata.¹⁷⁹

Uz ciljana ubijanja, djelatnici jugoslavenskih tajnih službi su, dakle, uba-civali agente provokatore te ih koristili za infiltraciju i prodor u emigrantske

176 Štedul ističe da su agenti jugoslavenskih tajnih službi poticali ljude na terorizam te da su i sami izravno sudjelovali u takvim aktivnostima kad su jugoslavenskome režimu trebali „do-kazi“ na temelju kojih bi provodili pritisak na države u kojima su emigranti iz Jugoslavije živjeli i bili politički aktivni, a sve u namjeri da im se javno i legalno političko djelovanje oteža ili potpuno zabrani. Štedul navodi iz osobnog iskustva primjer kako je to u praksi izgledalo: „Evo jednoga od primjera kako se Udba ‘borila’ protiv terorizma. Mogu, naime, posvjedočiti iz prve ruke da je u moju kuću u Škotskoj došao udbaški agent iz Njemačke nekoliko godina prije atentata na mene (naravno, nisam tada znao da je udbaš), a došao je s izričitom namjerom od mene zatražiti da organizacija kojoj sam bio na čelu – HDP – nov-čano opskrbi terorističku akciju postavljanja bombi duž jadranske obale – navodno s ciljem zaustavljanja turizma. Rekao sam mu da je došao na krivu adresu, da se HDP ne bavi takvim stvarima i, štoviše, da smo protiv bilo kakvih zamisli ili pokušaja u bilo kojem obliku u zaustavljanju turizma na Jadranu...“ (Štedul, „Odvjetnik Nobilo sotonski pretvara udbaške ubojice u žrtve, a nas žrtve u teroriste“).

177 Robioneck, „Mercenaries of a Phantom War The ‘Hostile Emigration’ in Yugoslavia’s Global-ized Ideology of Insecurity“, 65–66.

178 Tokić, *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism During the Cold War*, 115.

179 *Isto*, 115–116.

skupine s ciljem njihove diskreditacije. Ilustrativan je tako primjer hrvatske šestorke iz Australije. Dana 8. veljače 1979. niz racija australske policije u gradovima Sydneya i Lithgowa dovelo je do uhićenja Maxa Bebića, Vica Brajkovića, Tonyja Zvirotića, Mile Nekića, te braća Joea i Ilije Kokotović. Šest muškaraca optuženo je da su planirali podmetnuti pedesetak kilograma eksploziva na mete u Sydneyju te iste večeri uključujući jugoslavensku putničku agenciju, Jugoslavenski društveni klub, Elizabetansko kazalište te u glavnom vodovodu u Sydneyju. Policiji je to dojavio sedmi član grupe, Vico Virkez, koji je također kasnije poslužio kao ključni svjedok optužbe. Kako je otkriveno nekoliko godina kasnije, Virkez je zapravo bio bosanski Srbin imena Vitomir Misimović te je bio operativac jugoslavenskih tajnih službi. Njegov posao bio je provocirati australske vlasti za djelovanje protiv poznatih ili osumnjičenih gorljivih nacionalista unutar australsko-hrvatske zajednice kako bi ih neutralizirali. I uspio je. Svih šest muškaraca osuđeno je za urotu za sudjelovanje u djelima terora i osuđeno na petnaest godina zatvora, unatoč raširenim indicijama da su dokazi protiv njih izmišljeni.¹⁸⁰ Trenutno je u tijeku revizija presude.

Rat niskoga intenziteta u kojemu su s jedne strane bile jugoslavenske tajne službe, a s druge politička emigracija odvijao se cijelo vrijeme postojanja socijalističke Jugoslavije.¹⁸¹ Krajnji zajednički cilj svih operacija jugoslavenskih tajnih službi protiv emigranata bila je njihova „pasivizacija“, odnosno cilj operacije bio je prekinuti sudjelovanje u bilo kakvim budućim neprijateljskim aktivnostima, a taj se cilj mogao postići i ubijanjem mete. Dostupna dokumentacija tako neporecivo pokazuje da su jugoslavenske tajne službe ubijale emigrante, a pritom se do kraja šezdesetih služila eksplicitnim izrazom „likvidacija“, a poslije ga je zamijenila eufemizmom „izvršenje specijalnog zadatka“.¹⁸²

Za djelovanje jugoslavenskih tajnih službi ilustrativan je i primjer Franje Mikulića. Mikulić je potjecao iz partizanske obitelji te je relativno mlad postao načelnik Općine Pisarovina.¹⁸³ Tijekom Hrvatskog proljeća Mikulić s oduševljenjem sudjeluje u pokretu, a nakon Karađorđeva i njegova sloma ostaje među rijetkim istaknutijim članova Partije u Hrvatskoj koji ne mijenja stavove. Iako mu je ponuđeno povlačenje optužbi pa čak i napredak u karijeri pod uvjetom da se odrekne svojih stajališta, ostaje ustrajan u tvrdnjama da je Hrvatsko proljeće

180 *Isto*, 169–170.

181 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 203.

182 *Isto*, 206.

183 Vukušić, „Franjo Mikulić – jedan od prvaka svehrvatskog pomirenja“, 7.

bio opravdan pokret jer je Hrvatska u jugoslavenskoj državi bila podređena i eksploatirana, a hrvatski narod ugnjetavan. Zbog toga je na kraju uhićen i osuđen na dvije i pol godine zatvora. Robiju je izdržao u Staroj Gradiški, gdje je upoznao i druge hrvatske političke osuđenike, posebice one iz nekomunističkih redova poput Brune Bušića, Dražena Budiše, Vlade Gotovca i drugih.¹⁸⁴

Jugoslavensko-komunistički režim Mikulića je optuživao za antisocijalističku aktivnost i djelovanje suprotno liniji SKJ. Tako se u njegovu dosjeu navodi da se aktivno angažirao u formiranju Ogranka Matice hrvatske u Jastrebarskom, da bi da bi postao njen predsjednik te je dovodio na područje općine Šimu Đodana, Marka Veselicu i Franju Tuđmana te uz njihovu „antidruštvenu aktivnost“ formirao svoju grupu i nastavio negativnim djelovanjem izvan linije SKJ, u razbijanju bratstva i jedinstva naroda. Na jednom je skupu rekao je da mu je učlanjenje u Maticu hrvatsku draže nego prijam u SKJ.¹⁸⁵ Mikulić je isticao da hrvatsko bogatstvo ide u Beograd te da se moramo ponositi time što smo Hrvati. Posebno mu se zamjeralo što je spominjao da bi se Hrvatska trebala razvijati, ali nije navodio da bi to trebalo biti u okviru Jugoslavije.¹⁸⁶ Velićao je hrvatsku državu, ali nigdje nije napomenuo da je ona u okviru Jugoslavije.¹⁸⁷

Nakon izlaska iz zatvora Franjo Mikulić nije se želio povući iz politike. Nakon što mu je dojavljeno da mu se sprema ponovno uhićenje i suđenje pa, vjerojatno, i novo zatvoreništvo, emigrira u SRNj gdje dobiva politički azil.¹⁸⁸ Krašić ističe da je Mikulić u emigraciji – pogotovo od 1977. godine, kada je izabran za predsjednika Sabora HNV-a, organizacije koja je okupila znatan broj hrvatskih političkih emigranata – barem u javnim nastupima, odašiljao prilično pomirljive poruke o potrebi jedinstva i zajedništva Hrvata svih političkih opcija. Tako je s Danijelom Crljenom, predsjednikom Časnog suda HNV-a, nekadašnjim ustaškim pukovnikom i članom delegacije koja je pregovarala s Britancima o predaji vojske NDH, povodom izbora za Treći sabor HNV-a ovako istupio: „Integracija nosilaca 10. travnja i preporodnog Hrvatskog proljeća, očeva i sinova ujedinjenih istim državotvornim idealom, simbolizira danas nužni kontinuitet stoljetne hrvatske borbe za slobodu“.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Isto.

¹⁸⁵ HDA dosje 248 494, 14. Analizu ovoga dijela dosjea vidi i u: Krašić, „Sjećanje Franje Mikulića na Hrvatsko proljeće“.

¹⁸⁶ Isto, 7.

¹⁸⁷ Isto, 24.

¹⁸⁸ Vukušić, „Franjo Mikulić – jedan od prvaka svehrvatskog pomirenja“, 7.

¹⁸⁹ Krašić, „Sjećanje Franje Mikulića na Hrvatsko proljeće“, 11.

Prema pisanju emigrantskog tiska, jugoslavenske su tajne službe još dok je Mikulić bio predsjednik HNV-a u njegovu blizinu ubacile suradnika Centra SDS-a Zagreb pod nadimkom „Beli“, Stjepana Pavletića. On je 3. kolovoza 1979., prilikom izleta u francuski grad Metz, pokušao oteti Mikulića i odvesti ga u Jugoslaviju. Međutim, Mikulić se uspio othrvati Pavletiću i iskočiti iz automobila. Prilikom pada iz automobila udario je glavom o ivičnjak i onesvijestio se. Jedan Francuz ga je primijetio kako leži uz cestu i obavijestio policiju. Jugoslavenske su službe, međutim, nastavile okruživati Mikulića i pripremati njegovu eliminaciju. Jedne večeri, 3. travnja 1981., u Münchenu, već poprilično opsjednut strahom od atentata, Mikulić je u jednom restoranu posumnjao u neke ljude da ga prate kao jugoslavenski agenti pa je zapucao u njih i jednoga lakše ranio. Uhićen je i osuđen na četiri i pol godine zatvora.¹⁹⁰

Iako nema dokaza da je sudjelovao i u kojem terorističkom napadu, a potjecao je iz lijevih političkih krugova, Mikulića su jugoslavenske tajne službe smatrale ne samo istaknutim neprijateljem SFRJ¹⁹¹ i ekstremnim emigrantom¹⁹², nego i dijelom grupe terorista koju su još činili Bruno Bušić, Damir Petrić, Tomislav Mičić, Marko Vidović, Ivo Paparela i dr.¹⁹³

Mikulić je smetao jugoslavenskom režimu jer je od prvih dana emigracije nastupao s „programom samostalne države Hrvatske“.¹⁹⁴ Još više Mikulić je predstavljao smetnju jer su pomirenje i zajednički nastup Hrvata najprisutnija misao u njegovim tekstovima. U tom je smislu u jednom tekstu zapisao: „Naši uspjesi su bili u zajedništvu, u iskrenoj želji za praštanje i izmirenje“. Mikulić je nastojao dokazati kako su i na jednoj i na drugoj zaraćenoj strani u Drugome svjetskom ratu postojali domoljubi i rodoljubi, koji su se unatoč grješcima i zabludama u svojim djelima prvenstveno vodili ljubavlju prema domovini i Hrvatima.¹⁹⁵ „Mi se ne možemo i ne smijemo odreći niti jednog Hrvata, ma gdje se on na kugli zemaljskoj nalazio“, zapisao u časopisu *Republika Hrvatska*.¹⁹⁶ Zalagao se i za povratak iseljene Hrvatske. Ideja sveopćeg hrvatskog pomirenja bez obzira na prošlost i jedinstva iseljene i domovinske Hrvatske – platforma na kojoj je kasnije i Franjo Tuđman uspostavio samostalnu hrvatsku državu

190 Vukušić, „Franjo Mikulić – jedan od prvaka svehrvatskog pomirenja“, 7.

191 HDA dosje 248 494, 380.

192 *Isto*, 434.

193 Bukvić, *Gastarbajteri pod nadzorom Službe državne sigurnosti. Odabrani dokumenti (1963–1977)*, 228.

194 HDA dosje 248 494, 445.

195 Krašić, „Sjećanje Franje Mikulića na Hrvatsko proljeće“, 228.

196 Katalinić, „Popljuvani borac“, 3.

– smetala je jugoslavensko-komunističkom režimu. Odluku o njegovoj eliminaciji zasigurno je pospješilo i to je što Mikulić u emigraciji govorio da ima solidno uporište u JNA, odnosno da je povezan s nekoliko generala hrvatske nacionalnosti.¹⁹⁷ Osim toga je govorio i to da treba osvetiti smrt Brune Bušića i da „jugoslavenskoj UDB-i“ treba „pokazati zube“.¹⁹⁸

Dana 23. travnja 1983. Franjo Mikulić je umro pod sumnjivim okolnostima u zatvoru. Njegovi prijatelji sumnjaju da je otrovan i da je u tome imala prste suradnica Centra SDS-a Karlovac Jelica Brezović pod pseudonimom „Slobodanka“, koju je na vezi držao poznati karlovački djelatnik SDS-a Ivan Lang.¹⁹⁹ Otrovi je, sumnja se, bio u hrani, tj. u paketu koji je dobio od neke poznate mu osobe.²⁰⁰

O važnosti državnog vrha u donošenju odluka tajnih službi o likvidaciji govorio je prvi čovjek osječkog centra SDS-a, Dragoljub Krnić: „Služba državne sigurnosti, to je bila politička policija. Ona je bila u funkciji politike i CK. Prema tome, nije se smjelo ništa dogoditi što nije odgovaralo partiji. Služba nije smjela izvoditi ni bezazlenije akcije ukoliko bi time narušavala neki interes politike. Nije se moglo ići mimo zvanične politike, bez obzira kakva je bila, pogrešna ili ispravna. Služba je bila samo izvršilac. Netko je u CK pratio školstvo, neko ovo, neko ono, a netko je pratio Službu. To je radio Marko Bezer, izvršni sekretar CK. Specijalne akcije su išle sa što manje ljudi, ali su morale biti pokrivene. Iza njih je morao stajati politički vrh, ili savezni ili republički. Dok je Tito bio živ i Bakarić predsjednik saveznog savjeta, oni bi dobili informacije od službe: gdje su problemi, kakvi problemi i tako dalje. I onda su se konzultirali, dogovarali i donijeli nekakvu odluku. Ako se radilo o nečemu u Hrvatskoj, tada je bio red da se upozna Zagreb. To bi radio taj predstavnik iz Hrvatske u saveznom Savjetu. On bi prenio odluku republičkom Savjetu i CK. Bezer je o tome morao razgovarati u CK i predsjedništvu Republike. Šef partije i barem predsjednik Predsjedništva to su morali znati i to odobriti“.²⁰¹

U jednoj srpskoj dokumentarnoj seriji iz 2008. godine general Aleksandar Vasiljević, vrlo visoki bivši dužnosnik Sigurnosne uprave JNA, ustvrdio je

197 HDA dosje 248 494, 479.

198 Isto, 670.

199 Vukušić, „Franjo Mikulić – jedan od prvaka svehrvatskog pomirenja“, 7.

200 Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljništva*, 385.

201 Vukušić, *Likvidacija Brune Bušića. Opstruirana istraga i sudska farsa u Hrvatskoj*, 167.

da su se „vrlo selektivne“ odluke u vezi s ubijanjem emigranta u Jugoslaviji donosile na „najvišoj razini“. ²⁰² Bilo je krajnje nevjerojatno, zaključuje Nielsen ²⁰³ da su republičke službe državne sigurnosti izvodile atentate u inozemstvu bez izričitog dopuštenja samoga vrha SSUP-ova SDB-a i partijske države. One su bile tijesno povezane s planiranjem i provođenjem operacija u inozemstvu, ali isključivo uz izričito dopuštenje središnjice. Pritom, dok je Tito bio živ, bilo je nezamislivo da bi se bez njegova izričitog dopuštenja provela bilo koja odluka o atentatu izvan Jugoslavije. Nakon Titove smrti, vrlo je vjerojatno da se o odlukama takve vrste razgovaralo i da su se odluke donosile na saveznom Savjetu za zaštitu ustavnog poretka, podređenome saveznome Predsjedništvu. Te su se odluke povjerljivo prenosile vrlo malenome broju relevantnih dužnosnika u saveznom SDB- i relevantnim republičkim i pokrajinskim službama sigurnosti odgovornima za provedbu i operacionalizaciju odluka. ²⁰⁴

Izjave svjedoka iz vrha struktura jugoslavenskih tajnih službi svjedoče da službe nisu mogle poduzeti nijednu ozbiljniju akciju bez odobrenja državnog i partijskog vrha republike i saveza. Ništa se nije smjelo dogoditi što nije odgovaralo Partiji. Služba nije smjela izvoditi ni bezazlenije akcije ako bi time narušavala neki interes politike. Partija je davala naredjenja i smjernice za rad, a službe su samo izvršavale. ²⁰⁵

Unatoč snažnoj protukomunističkoj orijentaciji obavještajnih i sigurnosnih službi SRNj, SAD-a, Australije i drugih zemalja Zapada, i te su se službe u vezi s hrvatskim emigrantima također služile izrazom „terorizam“. ²⁰⁶ Međutim, ambivalentnost u definiranju pojedinačnih slučajeva terorizmom ili pak oslobodilačkom borbom uvjetovana je političkom interpretacijom. ²⁰⁷ S druge strane, nema nikakve dvojbe da je komunistička Jugoslavija predstavljala klasičan primjer države koja je sponzorirala, financirala i provodila državni terorizam ²⁰⁸

202 Vasiljević, „Službe državne bezbednosti - Službena tajna – Insajder“ (prva epizoda).

203 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 208.

204 *Isto*, 209.

205 Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, Vijeće za utvrđivanje poratnih žrtava komunističkog sustava ubijenih u inozemstvu, *Poratne žrtve državnog terora SFRJ u inozemstvu*, 109.

206 Nielsen, *Jugoslavija i politička ubojstva*, 214.

207 Perušina, „Hrvatska politička emigracija – sigurnosna prijetnja socijalističkoj Jugoslaviji“, 15.

208 Državni terorizam je „organizirana upotreba sile i nasilja ili prijetnja upotrebom nasilja kojom se posredstvom intencionalnog širenja straha odnosno terora, a na temelju anticipiranih reakcija širih psiholoških učinaka, nastoje ostvariti politički ciljevi, a kojega provodi i/ili sponzorira država (Lucić, *Državni terorizam*, 113).

prema hrvatskoj emigraciji.²⁰⁹, a osim toga jugoslavenske su tajne službe vršile i operacije „lažne zastave“ s ciljem da se hrvatsku emigraciju optuži za terorističko djelovanje i tako diskvalificira u zapadnim očima.

5. Zaključak

Zbog protujugoslavenske i protukomunističke orijentacije hrvatske političke emigracije jugoslavenski je režim tijekom cijeloga svog postojanja emigraciju smatrao neprijateljskim čimbenikom i sigurnosnom prijetnjom, nazivajući ju i „fašističkom“ odnosno „terorističkom“. Svojevrni „rat“ između emigracije i Jugoslavije vodio se od uspostave komunističke Jugoslavije, pa tako već 1946. bilježimo slučaj atentata na Ivu Protulipca, do njezina raspada, pa je tako još 1989. u SRNj ubijen Ante Đapić.

Popis potvrđenih žrtava broji desetke imena, a stvarni broj mogao bi biti i troznamenkast. S druge strane, i dio političke emigracije okrenuo se revolucionarnim i nasilnim metodama borbe protiv Jugoslavije čime je jugoslavenski režim legitimirao nasilno djelovanje prema političkoj emigraciji. Pritom je Jugoslavija raspolagala s daleko snažnijim instrumentima nasilja, dok je djelovanje malog broja emigranata uključivalo i nasilje, pa je vrlo upitna teza o tome da se radilo o međusobno uvjetovanoj spirali nasilja.

Do intenziviranja ubojstava dolazi od 1966. godine. Najveća gustoća ubijanja bilježi se od pada Aleksandra Rankovića 1966. do sloma Hrvatskog proljeća i 1972. kad je izvedena akcija *Feniks 72*. Nakon toga ubojstva su najintenzivnija od 1978. godine kad je ubijen Bruno Bušić do godine iza smrti Tita.

Službena dokumentacija jugoslavenskih tajnih službi koja opisuje ciljeve djelovanja tih službi, kao i sredstva i metode kojima se služe u tome djelovanju, ne ostavlja mjesta sumnji u to da je fizička likvidacija protivnika jugoslavenske partijske države bila sastavni dio arsenala službi. Tijekom četrdeset šest godina postojanja socijalističke Jugoslavije (1945–1991) vodstvo te države nadgledalo je kampanju ciljanih atentata koja je zasjenila sve slične akcije bilo koje druge komunističke države.

Upravo komunistička Jugoslavija, a ne neka od zemalja istočnog bloka, najagresivnije se upuštala u takva ubojstva, kao način zaštite partijske države i ideologije „bratstva i jedinstva“ među raznolikim jugoslavenskim narodima. Republičke službe državne sigurnosti izvodile su atentate u inozemstvu uz izri-

²⁰⁹ Isto, 240–257.

čito dopuštenje samoga vrha SSUP-ova SDB-a i partijske države. Dok je Tito bio živ, bilo je nezamislivo da bi se bez njegova izričitog dopuštenja provela bilo koja odluka o atentatu izvan Jugoslavije.

Dugo godina su hrvatski politički emigranti u javnosti uglavnom bili percipirani kao fašisti i teroristi, a ofenzivne akcije jugoslavenskog obavještajnog aparata mediji su prikazivali kao međusobne obračune fašista i kriminalaca. Emigrantske organizacije bile su infiltrirane od jugoslavenskih tajnih agenata u omjeru od oko deset posto, što je pružalo potencijal za provokacije i operacije pod „lažnom zastavom“

Potkraj sedamdesetih i početkom osamdesetih godina 20. stoljeća stjecao se dojam da se u Zapadnoj Europi, a osobito u SRNj, gdje ih je živio najveći broj, svakih nekoliko mjeseci bilježi ubojstvo nekog hrvatskog emigranta. U emigraciji posebno su odjeknuli atentati nad Brunom Bušićem i Stjepanom Đurekovićem. Jugoslavenske tajne službe pokušavale su ubiti i one hrvatske političke emigrante koji su se za hrvatsku državu borili ne zagovarajući niti koristeći nasilje u svom antijugoslavenskom djelovanju.

Dok je velika većina hrvatskih političkih emigranata djelovala demokrat-skim putem, obično na području propagande i lobiranja, manji je dio odlučio koristiti i nasilne metode, posebno uslijed toga što su komunističke vlasti na nasilan način djelovale prema političkoj emigraciji. Naime, mnogi zagovornici oružanih akcija protiv komunističke Jugoslavije u emigraciji, još su kao učenici i mladići bili progonjeni u komunističkoj Jugoslaviji. Osim toga, nasilne akcije bile su oruđe u borbi i drugih naroda koji su se borili za samostalnost, tako da hrvatska politička emigracija tu nije predstavljala nikakav izuzetak.

Nasilni rat između Jugoslavije, školskog primjera države koja je provodila državni terorizam, i hrvatske političke emigracije potrajat će do samog raspada komunističke Jugoslavije.

Popis izvora i literature

Arhivski izvori

Hrvatski državni arhiv (HDA). Fond 1561. Republički sekretarijat za unutarnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske. Služba državne sigurnosti. Dosje 248 494. Franjo Mikulić.

Objavljeni izvori

- Bukvić, Nenad. 2021. *Gastarbajteri pod nadzorom Službe državne sigurnosti. Odabrani dokumenti (1963–1977)*. Zagreb. Hrvatski državni arhiv.
- Bukvić, Nenad. 2024. *Gastarbajteri pod nadzorom Službe državne sigurnosti. Odabrani dokumenti (1977–1990)*. Zagreb. Hrvatski državni arhiv.
- Perković, Josip, Gabriš Jan. 1999. *Rekonstrukcija službe državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove SR Hrvatske u vremenu od 1. siječnja 1980. do 30. svibnja 1990*. Zagreb. UNS – Obavještajna akademija.
- Poratne žrtve državnog terora SFRJ u inozemstvu*. 1999. Zagreb. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, Vijeće za utvrđivanje poratnih žrtava komunističkog sustava ubijenih u inozemstvu.
- Tafra, Robert (ur.). 2000. *Dosjei Udbe o hrvatskoj emigraciji iz BiH-a: 1977*. Prozor/Split. Bonitas/Laus.
- Vojnović, Branislava (ur.) 2008. *Zapisnici Izvršnog komiteta Saveza komunista Hrvatske 1952–1954. Sv. III*. Zagreb. Hrvatski državni arhiv.
- VZS München. 2016.. Visoki zemaljski sud u Münchenu, 7. kazneni senat, Poslovni broj 7 St 5/14 (2) „Presuda u kaznenom predmetu protiv Zdravka Mustača i Josipa Perkovića“. Ovjereni prijevod s njemačkog jezika, 1–238.

Literatura

- Akrap, Gordan. 2013. *Specijalni rat – Knjiga 2*. Zagreb. Večernji list.
- Bilandžić, Mirko. 2014. *Sjeme zla: Uvod u studije terorizma*. Zagreb. Despot infinitus.
- Bonifačić, Antun. 1996. *Izabrana djela*. Zagreb. Matica hrvatska.
- Bošković Milo. 1985. Šesta kolona: nastanak, organizacija i delovanje antijugoslovenske fašističke emigracije. Zagreb. Birotehnika.
- Bušić, Zvonko. 2018. *Zdravo oko – sjećanja*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Clarkson, Alexander. 2013. *Fragmented Fatherland: Immigration and Cold War*

- Conflict in the Federal Republic of German 1945–80*. New York. Berghahn.
- Čizmić, Ivan - Sopta, Marin - Šakić, Vlado. 2005. *Iseljena Hrvatska*. Zagreb. Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Despot, Zvonimir. 2000. „Plan Deseti travanj i(li) operacija Gvardijan“. *Podravski zbornik*, br. 26–27, Koprivnica. Muzej grada Koprivnice.
- Dijanović, Davor. 2024. *Filozofska, politička i državnička misao Ivana Oršanića*. Drenovci. Duhovno hrašće – Spomen.
- Dolničar, Ivan. 1976.. *Sprega spoljnjeg i unutrašnjeg neprijatelja u vođenju specijalnog rata protiv naše zemlje. Za internu upotrebu*. Zagreb. Narodno sveučilište grada Zagreba, Centar za obuku iz općenarodne obrane.
- Jandrić, Berislav. 2006. „Oblici oporbenog djelovanja u sklopu komunističkog sustava“, u: *Hrvatska politika u XX. stoljeću*. Zagreb. Matica hrvatska.
- Jareb, Jere. 1982. *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*. Cleveland. Izdavač Mirko Šamija.
- Jonjić, Tomislav. 2020. „Organiziranje prvih političkih stranaka u hrvatskome iseljeništvu nakon Drugoga svjetskog rata“. u: *Društveno-povijesni kontekst političkog djelovanja u iseljeništvu: organizacija, stranke, pokreti*. Zagreb. IMIN.
- Jurčević, Josip-Vukušić, Bože-Šakić, Vlado. 2001. *Bruno Bušić – branitelj hrvatskog identiteta*. Zagreb. Hrvatska uzdanica.
- Jurčević, Josip. 2013. „Politička koncepcija i djelovanje Hrvatskoga narodnog odbora pod vodstvom Branimira Jelića“. *Hum: Časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*. br. 9. Mostar. Filozofski fakultet.
- Jurčević, Josip. 2013. *Slučaj Perković: spašavanje zločinačke budućnosti*. Zagreb. Dokumentacijsko središte informacijsko središte – Dis.
- Katalinić, Kazimir. 2017. *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945–1990. Svezak I. 1945–1959*. Zagreb. Naklada Trpimir.
- Katalinić, Kazimir. 2018. *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945–1990. Svezak II. 1960–1974*. Zagreb. Naklada Trpimir.
- Katalinić, Kazimir. 2018. *Od poraza do pobjede. Povijest hrvatske političke emigracije 1945–1990. Svezak III. 1974–1980*. Zagreb. Naklada Trpimir.
- Kovačević, Sretan. 1981. *Hronologija antijugoslovenskog terorizam 1960–1980*. Beograd. Privredno finansijski vodič.
- Krašić, Wollfy. 2018. „Služba državne sigurnosti Socijalističke Republike Hrvatske potkraj 1970-ih i početkom 1980-ih“. *Zbornik Janković*, br. 3. Da-

- ruvar. Ogranak Matice hrvatske u Daruvaru.
- Krašić, Wollfy. 2018. *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija*. Zagreb. Školska knjiga.
- Krašić, Wollfy. 2018. „Sjećanje Franje Mikulića na Hrvatsko proljeće“. Radovi zavoda za hrvatsku povijest. Vol. 50, br. 2, Zagreb. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Krašić, Wollfy. 2021. „A failed assassination attempt on the Deželić family in the Federal Republic of Germany in 1965 by the Yugoslav security service“. *Zbornik Janković*, br. 5–6. Zagreb. Ogranak Matice hrvatske u Daruvaru.
- Krašić, Wollfy. 2022. „Croatian Federation of Sweden in 1980s – a story of an improbable success“. *Historijski zbornik*, br. 1. Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesnicu.
- Leljak, Roman. 2016. *Metode i sredstva rada UDBE i KOSa 1944–1990*. Zagreb. Školska knjiga.
- Lučić, Danijela. 2019. *Državni terorizam*. Zagreb. Despot infinitus.
- Lučić, Ivo. 2013. *Uzroci rata. Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine*. Zagreb. Despot infinitus – Hrvatski institut za povijest.
- Maslić, Anđelko. 1980. *Terorizam fašističke emigracije porijeklom iz Jugoslavije*. Beograd. Arhiv za pravne i društvene nauke.
- Mijatović, Anđelko. 2010. *Bruno Bušić*. Zagreb. Školska knjiga.
- Nielsen, Christian. 2022. *Jugoslavija i politička ubojstva. Povijest i posljedice Titova rata protiv emigracije*. Zagreb. Profil.
- Nobil, Anto. 2018. *Obrana hrvatskog kontraobavještajca Josipa Perkovića na njemačkom sudu*. Zagreb. V.B.Z. d.o.o.
- Perušina, Valentina. 2019. „Hrvatska politička emigracija – sigurnosna prijetnja socijalističkoj Jugoslaviji“. *Polemos*, br. 44–45. Zagreb. Hrvatsko sociološko društvo – Naklada Jesenski i Turk.
- Prusac, Ivan. 1967. *Tragedija Kavrana i drugova. Svjedočanstvo preživjelog*. Salzburg.
- Radeljić. 2017. „Ozna/Udba – drastičan odnos s neprijateljima: primjer Hrvatske (1940-ih i 1950-ih)“. *Historijski zbornik*, br. 70. Zagreb. Društvo za hrvatsku povjesnicu.
- Robionek, Bernd. 2023. „Mercenaries of a Phantom War The ‘Hostile Emigration’ in Yugoslavia’s Globalized Ideology of Insecurity“. *The Exile History Review*. Lublin.

- Šošić, Hrvoje. 1997. *Slom hrvatskog komunističkog proljeća 1971.* Zagreb. Školske novine.
- Tepeš, Ivan. 2021. *Hrvatska politička emigracija – HSS.* Zagreb. AGM.
- Tepeš, Ivan. 2023. Tepeš, „Odraz sloma hrvatskoga proljeća na rad s hrvatskim iseljenicima – slučaj Hrvatske bratske zajednice“. Časopis za suvremenu povijest. Zagreb: Institut za suvremenu povijest.
- Tokić, Mate Nikola. 2012. „The End of ‘Historical-Ideological Bedazzlement’: Cold War Politics and Émigré Croatian Separatist Violence, 1950-1980.“. *Social Science History.* Cambridge. Cambridge University Press.
- Tokić, Mate Nikola. 2020. *Croatian Radical Separatism and Diaspora Terrorism During the Cold War.* West Lafayette, Indiana. Purdue University Press.
- Trošelj Miočević, Tanja. 2020. „Hrvatsko narodno vijeće od 1974. do 1990.“, *Obnovljeni život*, br. 75, Zagreb. Filozofsko teološki institut družbe Isusove.
- Vukušić, Bože. 2001. *Tajni rat Udbe protiv hrvatskoga iseljništva.* Zagreb. Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva.
- Vukušić, Bože. 2012. *Tajne iz Udbinih arhiva: egzekucije bez suđenja. Četrdeseta obljetnica „Akcije Fenix 72.“.* Zagreb. Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva.
- Vukušić, Bože. 2012. *Likvidacija Brune Bušića. Opstruirana istraga i sudska farsa u Hrvatskoj.* Zagreb. Udruga Hrvatski križni put.
- Vukušić, Bože. 2012. *Rat prije rata – Hrvatsko revolucionarno bratstvo.* Zagreb. Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva.
- Vukušić, Bože. 2013. *Zločini komunističke mafije – od slučaja Đureković do lex Perković.* Zagreb. Udruga Hrvatski križni put.
- Žižić, Jakov. 2020. „Hrvatska politička emigracija: pojam, strukture, ciljevi i uspjesi“. u: *Društveno-povijesni kontekst političkog djelovanja u iseljništvu: organizacija, stranke, pokreti.* Zagreb. IMIN.

Tisak

- X. sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, Zagreb, 15, 16. i 17. siječnja 1970. Prema autoriziranim tekstovima magnetofonskog zapisa. Ur. Milovan Baletić i Zdravko Židovec, *Vjesnik*, Zagreb, 1970., 50.
- Katalinić, Kazimir. 1983. „Popljuvani borac“, *Hrvatska budućnost*, br. 6, 3.
- Vukušić, Bože. 29. travnja 2010, „Franjo Mikulić – jedan od prvaka svehrvatskog pomirenja“, *Hrvatski vjesnik*, 7.

Internetski izvori

- Djurasović, Tomislav. *Hrvatski fokus*. 5. svibnja 2015. „Ubojstva i otmice Hrvata – emigranata“. <https://www.hrvatski-fokus.hr/2015/05/2527/>. Posjećeno 25. listopada 2024.
- Jurasić, Marinko. *Večernji list*. 30. ožujka 2017. „Ne slažemo se sa sucima u Zagrebu, Bušića je ubila tajna služba SFRJ“. <https://www.vecernji.hr/vijesti/ne-slazemo-se-sa-sucima-u-zagrebu-busica-je-ubila-tajna-sluzba-sfrj-1159687>. Posjećeno 30. listopada 2024.
- Krašić, Wolfy. *Večernji listi*. 3. svibnja 2018. „Udba je u svojoj kartoteci emigracije imala oko 150 tisuća dosjea“. <https://mojahrvatska.vecernji.hr/price/udba-je-u-svojoj-kartoteci-emigracije-imala-oko-150-tisuca-dosjea-1242999>. Posjećeno 4. studenoga 2024.
- „Obrazloženje presude Perkoviću i Mustaću“. N1. 3. kolovoza 2016. <https://n1info.hr/vijesti/a141319-obrazlozenje-presude-perkovicu-i-mustacu/>, posjećeno 6. studenoga 2024.
- Štedul, Nikola. *Portal Hrvatskoga kulturnog vijeća*. 23. rujna 2016. „N. Štedul: Odvjetnik Nobilo sotonski pretvara udbaške ubojice u žrtve, a nas žrtve u teroriste“. <https://www.hkv.hr/hrvatski-tjednik/24924-n-stedul-odvjetnik-nobilo-sotonski-pretvara-udbaske-ubojice-u-zrtve-a-nas-zrtve-u-teroriste.html>. Posjećeno 5. studenoga 2024.
- Štedul, Nikola. *Portal Hrvatskoga kulturnog vijeća*. 18. siječnja 2017. „Kratki osvrt na razloge za utemeljenje Hrvatskoga državotvornog pokreta (HDP)“. <https://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/ostalo/prilozi-graana/25813-nikola-stedul-o-razlozima-osnivanja-hrvatskoga-drzavotvornog-pokreta-hdp.html>. Posjećeno 30. listopada 2024.
- Tomašević, Silvije. *Večernji list*. 6. prosinca 2014. „Kako su ubijeni Stjepan Ševo i njegova obitelj“. <https://www.vecernji.hr/vijesti/kako-su-ubijeni-stjepan-sevo-i-njegova-obitelj-977587>. Posjećeno 31. listopada 2024.
- Vasiljević, Aleksandar. „Službe državne bezbednosti - Službena tajna - Insajder (prva epizoda)“. 2008. <https://www.youtube.com/watch?v=959H7fL1VYA>, 14,41–14,54 min, posjećeno 5. studenoga 2024.
- Vukić, Ina. *Dijaspora*. 18. lipnja 2024. Detaljna analiza o slučaju Hrvatske šestorke u Australiji: Istražuje se jesu li policajci bili korumpirani i tko je bio glavni svjedok. <https://www.dijaspora.hr/detaljna-analiza-o-slucaju-hrvatske-sestorke-u-australiji-istrazuje-se-jesu-li-policajci-bili-korumpirani-i-tko-je-bio-glavni-svjedok/18302>. Pristup ostvaren 2. studenoga 2024.

Yugoslav Secret Services and Political Emigration: The “War” for the Future of Yugoslavia and Croatia

Summary

The analysis of sources and relevant literature shows that throughout the entire period of the existence of communist Yugoslavia, the Yugoslav political leadership and secret services treated the Croatian political emigration, given its dominantly anti-Yugoslav and anti-communist stance, as a hostile element and as a state security threat. This resulted not only in the surveillance of the „hostile emigration“, but also in attempts to violently neutralize its prominent elements, which included a series of state-organized assassinations. On the other hand, primarily due to such violent actions of Yugoslavia towards the emigration (some of the émigrés were subjected to violence in their homeland before fleeing abroad), an idea of the necessity of violent struggle also emerged among its smaller segments. Although there have been attempts to prove that the Yugoslav services only liquidated „terrorists“, mostly linked to the Ustasha ideology, analysis shows that those emigrants who had no connection to violent activities were also killed, as shown by the example of Stjepan Đureković.

Keywords: Croatian political emigration, Yugoslav security services, Federal Republic of Germany, war, state terrorism.